

# OTÁZKY OPISU A PREKLADU

Využitie poznatkov antropológie a etnografie  
vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi

Helena Tužinská

Stimul

Bratislava 2009



---

# OTÁZKY OPISU A PREKLADU

Využitie poznatkov antropológie a etnografie  
vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi

Helena Tužinská

Stimul

Bratislava 2009

---

Za obsah tohto dokumentu je výlučne zodpovedná autorka a za žiadnych okolností nemôže byť považovaný za postoj Európskej únie.

Názory vyjadrené v tejto publikácii sú názormi autorky a nemusia sa zhodovať s postojmi Ligy za ľudské práva a Univerzity Komenského.

Táto publikácia je vydaná aj s podporou Ligy za ľudské práva.

Informácie:

Liga za ľudské práva  
Hurbanovo námestie 5  
811 03 Bratislava  
www.hrl.sk  
e-mail: hrl@hrl.sk

Jazyková korektúra: Mária Sukeniková  
Grafická úprava: PRO.ViSOR  
Výroba: Kníhtlač Gerthofer, Zohor

## **OTÁZKY OPISU A PREKLADU**

### **Využitie poznatkov antropológie a etnografie vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi**

Kľúčové slová:

imigranti, azyl, interview, tlmočenie, etnografia, sociolingvistika, aplikovaná antropológia

Vydalo vydavateľstvo Stimul, Bratislava 2009

Prvé vydanie

Copyright © Helena Tužinská 2009

ISBN 978-80-89236-75-6  
EAN 9788089236756

# Obsah

<b>Predslov</b>	7
Otázky opisu	7
Otázky prekladu	8
Používanie termínov a štruktúra textu	9
PodĎakovanie	10
<b>I. INTERVIEW AKO METÓDA</b>	11
Etnografické interview je ako röntgen: šetrný aj prenikavý	11
Pološtrukturovaný rozhovor je vedený	11
Rozhovor, ktorý ide do hĺbky	12
<b>II. PAMÄŤ A ROZPRÁVANIE</b>	14
Pamäť nie je špajza na spomienky	14
Pocity sú kľúčom k trinástej komnate rozprávání	16
Spomienky sa menia podľa toho, čo si o nich myslíme	17
<b>III. JAZYKOVÉ REGISTRE</b>	19
Rozprávanie o živote je vždy iné	19
Každý človek vie viacero rečí: aspoň tie, ktorými sa hovorí v jeho skupinách	20
Cieľ je porozumieť jazyku rozprávajúceho	21
Cestou k cieľu je odlišovať osobný jazyk pýtajúceho sa	21
Jazyk inštitúcie je počas etnografického rozhovoru brzdu	22
Prerozprávanie nie je nikdy verné	23
<b>IV. PODMIENKY OPISU</b>	25
Detaily sú ako šľachy – umožňujú kostre príbehu pohyb	25
Dôvera a dôveryhodnosť sú ako matka a dcéra: bez jednej niet druhej	26
<b>V. TYPY OTÁZOK</b>	28
Zatvorené otázky poskytujú stručné odpovede, sú rýchle a ochudobňujú výpovede	28
Nápovedné otázky dávajú skreslené odpovede, predlžujú interview a menia významy	30
Otvorené otázky podnecujú vysvetľujúce odpovede	33
Otázka týkajúca sa typických javov vedie k zisteniu všeobecných súvislostí	35
Otázkou na konkrétne sa dozvieme opis špecifického javu	36

<b>VI. POMOCNÉ TECHNIKY</b>	39
Kreslenie máp a obrázkov pomáha opisu	39
Neverbálny prejav je súčasťou opisu	40
Spresňovanie: prerušovanie trhá súvislosti a naťahuje rozhovor	43
Písanie poznámok podporuje neprerušované rozprávanie	45
<b>VII. TLMOČENIE V INTERVIEW</b>	48
Sociolingvistika: kultúrne citlivý preklad je verný jazyku rozprávajúceho	48
Perspektíva emic a etic: tlmočenie má simultánny podiel na opise	49
Preklad kontextu: kultúrny význam sa komunikuje nepriamo	54
Kultúrne špecifické výrazy: expertom je informátor	56
Etika: tlmočnický sľub nie je náboženská prísaha	60
<b>VIII. STEREOTYPY A MEDZIKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA</b>	66
Schémy sú ako naplňujúce sa proroctvá našej mysle	66
Medzikultúrne rozdiely sa dajú zistiť: kontrastnými otázkami	68
Rozdiely v rámci jednej kultúry sú aspoň tak veľké ako rozdiely medzi dvoma kultúrami	71
<b>Záver</b>	73
<b>Príloha</b>	76
<b>Literatúra</b>	79

*Nevrav o človeku nič, pokiaľ si tri dni nekráčaľ v jeho mokasínach.  
Indiánske príslovie*

## Predslov

Táto príručka je písaná pre všetkých, ktorí prichádzajú do styku s imigrantmi a ich cieľom je porozumieť im. Predovšetkým sú tu informácie, z ktorých si pri vedení interview môžu vybrať pracovníci migračného úradu, pracovníci policajného zboru, tlmočníci, právni zástupcovia, pracovníci iných ministerstiev a úradov; inšpirovať sa však môžu aj sudcovia, pracovníci štátnej správy či mimovládneho sektora, ale aj sociálni pracovníci, psychológovia, sociológovia a etnológovia, ako aj študenti, ktorí sa na spomenuté profesie pripravujú.

Môcť sa rozprávať s druhým človekom je dar, ktorý sa v špeciálnych prípadoch stáva aj pracovnou náplňou. Ľudia zo spomenutých profesií za správne pochopenie iných nesú osobnú zodpovednosť. Musia vykonávať neľahké rozhodnutia, ktoré pre druhých môžu znamenať zásadné zmeny. Pri stretnutí ľudí z rozličných kultúr je komunikácia o niečo zložitejší proces. Medzikultúrna komunikácia sa stáva súčasťou mnohých študijných programov, pričom vychádza z poznatkov sociálnych vied, predovšetkým z antropológie a etnológie. Viest' etnografický rozhovor je staré umenie, ale predpokladá nadobudnutie aj remeselných zručností tvorby a kladenia otázok, ich prekladu aj záznamu. Príručka opisuje osvedčené postupy, ktoré sú overené v praxi. Je písaná so zvláštnym zreteľom pre tých, ktorí vedú pohovor s imigrantmi.

## Otázky opisu

Pre hĺbkové porozumenie špecifik ľudského správania je nepochybne potrebný dlhodobý výskum. Antropológovia zvyknú študovať jednu kultúru aj desaťročia. V praxi je zvykom, že ak nemôžu byť „v teréne“ rok, aspoň niekoľkomesačný pobyt je potrebný na to, aby sa naučili nový jazyk, porozumeli inému typu príbuzenstva, ekonomike, náboženským rituálom a zvykom vôbec. Aj z týchto dôvodov sú si antropológovia spoločne s lingvistami vedomí toho, že keď majú možnosť byť s cudzincom, je to ako keby „terén“ prišiel za nimi miesto toho, aby oni chodili za ním. Na rozdiel od postoja výskumníkov, ktorí sú za kontakt so skúmanými kultúrami vďační, sa imigranti neraz ocitnú v nevďačnej pozícii: nie sú ani očakávaní, a ani sami nevyhľadávali situáciu pohovoru. Napriek tomu je výhodné zaujať postoj pozorovateľa a pristupovať k imigrantovi ako k predstaviteľovi kultúry, o ktorej nevieme nič.

Príručka obsahuje poznatky z najrozšírenejšej metódy výskumu v antropológii a v etnológii. Etnografický rozhovor je v sociálnych vedách pojem, ktorý sa dá prirovnať k použitiu röntgenu v medicíne. Pomocou jednoduchých zásad preniká „do špiku kostí“. Etnografické interview je spôsob vedenia rozhovoru, ktorý vedie k porozumeniu rozprávania druhého človeka. Podobne ako pre väčšinu kvalitných vecí, aj pre dobré interview platí, že nie je ani rýchle, ani lacné. Výhodou etnografického interview však v porovnaní s inými technikami je, že aj pri štandardnom úsilí ponúka uspokojivé výsledky pre obe strany. Pomocou rôznych postupov, ktoré budú opísané v texte, odkrýva aj podstatné skutočnosti, ktoré ľudia v dotazníkových výskumoch v zásade nevysvetľujú. Techniky kvalitatívneho interview sa nevyvíjali len vďaka skúsenostiam etnológov, antropológov, sociológov či psychológov. V posledných desaťročiach sa k slovu dostávajú nové poznatky o ľudskej myslí, pamäti a komunikácii, ktoré sú často v protiklade s bežnými očakávaniami. V dôsledku toho dochádza k zásadným obratom v interpretácii získavaných dát v sociálnych vedách. S hodnoverným opisom sú spojené mnohé otázky – a na niektoré z nich text dáva odpoveď.

## Otázky prekladu

Práca tých, čo vedú interview v mnohom závisí od práce tlmočníkov. Tlmočníci sprostredkujú význam tak otázok, ako aj odpovedí, a nemôžu byť ani neviditeľní, ani mechanickí. Príručka preto reflektuje túto vzájomnú odkázanosť vo všetkých kapitolách: tlmočníci môžu ťažiť z toho, ak budú viac rozumieť práci tých, čo vedú pohovor. Pracovníci s imigrantmi zas nájdu v príručke špecifické poznatky o kultúrnej citlivom tlmočení. Napokon tí, čo počúvajú imigrantov, obvykle vedú zápis, a tiež tak robia *druh prekladu*.

Viacere výskumy vedenia interview s imigrantmi ukázali, že tlmočenie má v rozhodovacom procese väčšiu váhu, než sa doteraz predpokladalo. V posledných rokoch sa úloha tlmočenia v právnych situáciách venuje zvýšená pozornosť. (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008) Príručka otázky prekladu reflektuje najmä z hľadiska sociolingvistiky.

Jazykové bariéry sú často základom kultúrneho nedorozumenia: nezriedka sa stáva, že imigrant nemá k dispozícii tlmočníka, s ktorým by mohol komunikovať svojim dialektom. Neistota vo vyjadrovaní pramení aj z nie vždy najpriaznivejšej situácie imigranta a výrazne vplýva na celkový výsledok rozhovoru. Príručka preto prináša aj informácie, ktoré s prekladom súvisia nepriamo.

## Používanie termínov a štruktúra textu

Príručka obsahuje rôzne *typy* informácií:

*Východiskové odborné texty* sú čo najviac približené čitateľom, ktorí sa etnológiou predtým nezaoberali. Na viacerých miestach sú odkazy na odbornú literatúru, ktorá pozostáva nielen zo sociálnej antropológie, ale aj z lingvistickej antropológie, kognitívnych vied, ale hlavne z príručiek kvalitatívneho výskumu a zo štúdií venovaných špecificky imigrantom so zreteľom na medzikultúrnu komunikáciu. Vysvetlenia odborných pojmov sú čo najstručnejšie a prispôbené cieľom textu.

*Príklady z rozhovorov a komentáre* pochádzajú z výskumov autorky. V texte sú uvedené ako ilustrácia kultúrnych presvedčení rôznych aktérov, známych aj menej rozšírených zvyklostí, ako aj jazykových zákonitostí. Kurzívou sú uvedené príklady z osobných rozhovorov, pozorovaní a z interview na Migračnom úrade MV SR a na Najvyššom a Krajskom súde SR v Bratislave z rokov 2005 až 2009. Všetky detaily, ktoré by mohli viesť k identifikácii zúčastnených, sú odstránené alebo pozmenené. Podobnosti s osobnými údajmi či s akýmikoľvek inými detailmi sú preto náhodné. Hovoriaci sú označení ako *M* (pracovník migračného úradu/rozhodovača), *A* (žiadateľ o azyl), *S* (sudca), *T* (tlmočník), *I* (informátor/imigrant), *V* (výskumník). Technické odporúčania v texte väčšinou nie sú viazané na imigrantov, preto na mnohých miestach používam bežne zaužívaný pojem pre osobu, s ktorou sa vedie rozhovor: *informátor*.

*Najčastejšie otázky* v rámečkoch sa týkajú často uvádzaných problémov ľudí, ktorí viedli pohovory s imigrantmi. Opisovala som najmä také otázky, ktoré sú kladené nielen na poli migrácie, ale aj v iných oblastiach antropológického výskumu.

*Navrhované ukážky kladených otázok* slúžia ako alternatíva, ktorá je úspešne odskúšaná v etnografickom interview viacerých odborníkov.

Uvedené *typy* informácií sa striedajú podľa kontextu a sú zoskupované podľa hlavných tém: ako sa robí interview, aké sú univerzálne vlastnosti pamäte, v čom všetkom závisí reč od kontextu, aké sú podmienky dobrého opisu, ako súvisia *typy* otázok a odpovede, aké pomocné techniky prehĺbia interview. Najobsiahlejšia kapitola je o tlmočení, ktoré využíva techniky etnografického interview. Opisuje tiež kultúrne špecifické výrazy, ktoré sa najčastejšie vyskytli na pohovoroch s imigrantmi na Slovensku, ako aj v zahraničí. Text uzatvárajú poznatky o princípoch fungovania stereotypov a o medzikultúrnej komunikácii. Všetky kapitoly prihliadajú na špecifiká interview s imigrantmi.



### Pod'akovanie

Rada by som vyjadrila hlbokú vďaku všetkým, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom podieľali na vzniku tohto textu. Predovšetkým spomeniem informátorov, ktorí boli ochotní venovať svoj čas rozhovorom na nie vždy príjemné témy. Za veľa vďačím aj kolegyniam z Ligy za ľudské práva, Miroslave Mittelmanovej, Miroslave Volanskej, Zuzane Števuľovej a Kataríne Fajnorovej, bez ktorých osobného zánietenia by tento text nevznikol. Ďakujem Martinovi Kanovskému z Univerzity Komenského a Táni Bužekovej zo Slovenskej akadémie vied za dlhodobú podporu a cenné rady pri písaní. Vďaka patrí aj etnologičkám Zuzane Búrikovej, Ľubici Herzánovej-Voľanskej, Michaele Ferencovej a Petrovi Dráľovi za trefné kritické pripomienky k skorším verziám textu. V neposlednom rade ďakujem študentom Univerzity Komenského za podnetné otázky na seminároch k metódam a technikám výskumu. Za nevysloviteľné ďakujem našim rodičom a môjmu manželovi.

## I. INTERVIEW AKO METÓDA

### Etnografické interview je ako röntgen: šetrné aj prenikavé

Etnografický doslova znamená opis etnika. Keď robíme etnografický opis, pozorujeme ľudí istej kultúry a snažíme sa rozpoznať schémy, ktoré sú pre danú sociálnu situáciu *príznačné*, a porozumieť im bez toho, aby sme do nášho výkladu zabudovali *vlastné* očakávania. Inými slovami, pri etnografickom interview nie je cieľom mechanicky vykonať pohovor, ale porozumieť osobe, ktorá predstavuje istý typ kultúry.

Ľudská myseľ má tendenciu triediť objekty, ľudí a udalosti do kategórií. Rozdiel medzi odborníkmi, ktorí pracujú s ľuďmi, a etnografmi je v tom, že etnograf nevyrába vedecké klasifikácie, ktoré nejestvujú mimo jeho vedy, ale skúma typové zaradenia, ktoré pochádzajú výlučne od informátora. (Spradley 1979) Etnograf („zapisovateľ etnika“) je v mnohom ako tlmočník: snaží sa porozumieť inému kultúrnemu a sociálnemu kontextu a hľadá celistvý význam vyjadrení informátora.

Keď sa rozprávame so žiadateľmi o azyl, často hovoríme s ľuďmi, ktorí prežívajú šok z pobytu v inej kultúre spolu s výrazným pocitom neistoty z budúcnosti. (Tužinská 2006) Okrem toho, nikdy nemožno dopredu vylúčiť, že osoba, s ktorou hovoríme, zažila traumatizujúcu skúsenosť. Aj keď tento zmenený psychický stav nijako neovplyvňuje dôvod udelenia azylu, zásadným spôsobom vplýva na priebeh interview. Etnografický rozhovor ponúka nástroje, ktoré umožňujú nielen hĺbkové porozumenie inej kultúry, ale aj preniknutie k podstate žiadosti o azyl: odpoveď na otázku, nakoľko je strach z prenasledovania opodstatnený.

### Pološtruktúrovaný rozhovor je vedený

Z troch základných typov interview (štruktúrované, pološtruktúrované a neštruktúrované) v etnografii prevažujú pološtruktúrované. Štruktúrovaný dotazník má tú výhodu, že je vykonaný rýchlo, ale na úkor detailov, ktoré môžu byť v prípade životného rozhodovania kľúčové. Každý dotazník obsahuje tie isté otázky, ktoré sa bez akejkoľvek zmeny dávajú každému človeku v tom istom poradí. Spomeňme si na vlastné pocity, ktoré máme po telefonickom prieskume telekomunikačnej spoločnosti, alebo na marketingový pouličný rozhovor: štruktúrovaný dotazník neposkytuje informátorovi pocit, že ho počúvajú – ak sa začína vyjadrovať k niečomu, čo sa netýka práve vyplňanej položky, ihneď ho zastavia.

Neštruktúrovaný rozhovor je typ interview, pri ktorom je obom stranám jasné, že ide o výskum, a vedie sa na určitú tému. Do toku rozprávania pýtajúci zasahuje len minimálne, a to podľa pripravených okruhov otázok súvisiacich s témou. Je na informátorovi, aby otvoril iný okruh, ktorý vníma ako podstatný. Týmto spôsobom sa zvyknú rekonštruovať aj tzv. ústne dejiny (oral history) období, počas ktorých udalosti neboli alebo nemohli byť zaznamenávané.

Dôvodov, prečo je práve pološtruktúrovaný rozhovor najčastejšie používaným typom interview v etnografii, je viacero. Pološtruktúrovaný rozhovor nie je ani tak striktný ako štruktúrovaný, ani tak voľný ako neštruktúrovaný. Ľudské myslenie, a teda aj rozprávanie, tiež nie je priamočiare ako usporiadaný text: má svoje zákutia a odbočky, z ktorých sa vracia na „hlavnú cestu“. Postupuje sa podľa tém a otázok v istom poradí, ale štruktúra rozhovoru sa čiastočne upravuje podľa odpovedí informátora. (Bernard 1995)

Skúsení antropológovia sa vedia pýtať tak, akoby otázky pochádzali od člena danej kultúry. Vedieť sa opýtať znamená trafiť do čierneho, podporiť informátora v rozprávaní o tom, čo považuje za podstatné. Takýmto spôsobom sa dostaneme k vysvetleniam, ktoré sa nedajú dosiahnuť pomocou štruktúrovaného dotazníka. Uhol pohľadu informátora poskytne význam kôpke inak nezaujímavých údajov. Keď dávame priestor informátorovi, chránime sa aj pred automatickým priradovaním významov, ktorému podlieha naša myseľ.

Ľudia sú obvykle milo prekvapení, ak pocítia, že niekto má naozaj o nich záujem. Je to natoľko zriedkavá skúsenosť, že tomu spočiatku neveria a myslia si, že záujem je predstieraný alebo prejavovaný z povinnosti. Ak je však záujem počúvať druhého úprimný a je vyjadrovaný aj priebežne počas rozhovoru s ubezpečením, že informácie budú spracované len so súhlasom informátora, rozhovor nadobudne hĺbku. Aj preto sa etnografický rozhovor nazýva tiež hĺbkovým.

### **Rozhovor, ktorý ide do hĺbky**

Hĺbkový rozhovor by sa obrazne dal prirovnať k prechádzke po záhrade so sprievodcom, ktorý vysvetľuje históriu jej zákutí, ako aj usporiadanie a význam rastlín. Každé zákutie má svoj príbeh, sú miesta šedé aj posvätné, sú tajné, aj verejné. Jeden z aspektov, ktoré si možno pri opisovaní sveta všimnúť, sú triedenia. Podobne ako západoeurópska botanika má Linného klasifikáciu flóry, aj každé etnikum má svoje vlastný opis okolitého sveta. Okrem toho, že sociálne skupiny používajú klasifikácie (delenie ľudí na „svojích“ a „cudzích“, označovanie činností, vecí, javov...) aj ľudia majú rozšírené predstavy o svete podľa toho, v akej skupine sa pohybujú. Niektoré presvedčenia sa pripisujú univerzálne všetkým ľuďom: (*Všetci ľudia v niečo veria.*) Iné sa vzťahujú na

medzikultúrne rozdiely: (*Ludia na Západe sa ustavične ponáhľajú.*) Skupinám ľudí sa pripisuje istý typ správania, ak pre niekoho tento stereotyp nesedí, povieme, že výnimka potvrdzuje pravidlo: (*Tí Nemci sú puntičkári.*) Ďalšie sú presvedčenia, ktoré zdieľajú len príbuzné kultúry, napríklad: (*My na jedálnom lístku konské mäso nemáme.*) Ešte o úroveň nižšie nájdeme predstavy o určitých sociálnych skupinách a ich správaní: (*Paštikári sa chodia domov cez vikend nabalíť.*) Na najnižšej úrovni sú presvedčenia, ktoré zdieľajú len niektorí ľudia: (*Jesť morské ryby z nekontrolovaného lovu je v súčasnosti nebezpečné.*)

Okrem rozšírených predstáv ľudia svet triedia a nálepkujú podľa najrôznejších princípov. Jestvujú typológie, ktoré sú rozšírenejšie, a pri niektorých môžeme mať pocit, že ich nezdierať vôbec s nikým: napríklad triedenie vecí v šatníku. Sú veci, ktoré označujeme ako *domáce, pracovné, prechádzkové, športové, sviatočné*, a v rámci nich *domáce bežné, domáce na špinavé práce, bežné pracovné, formálnejšie pracovné, prechádzkové so psom, prechádzkové bez psa, športové na tréning, športové na preteky, sviatočné kostolné, sviatočné divadelné, sviatočné plesové*, atď. Určenie, čo sa pod ktorým označením myslí, je veľmi individuálne. Ten istý sveter môže byť pre niekoho pracovným, pre iného sviatočným a nemusí to závisieť od výšky príjmu. Je však veľmi pravdepodobné, že ak sme členmi istých sociálnych sietí, naše „šatníkové klasifikácie“ budú spĺňať veľmi podobné kritériá, nakoľko šaty sú rekvizitou spoločenského postavenia. Aj keď to na prvý pohľad môže pôsobiť banálne, cez rozprávanie o šatách sa môžeme dozvedieť, aké aktivity ich nositeľ robí, aké je jeho spoločenské zázemie, či a ako sú rozdelené sféry vplyvu v domácnosti. Na tomto príklade je zrejmé, že pri rozhovore s informátorom musíme ponechať pojmy v neurčitej rovine, až kým nám informátor k nim neuvedie vlastné príklady.

# II. PAMÄŤ A ROZPRÁVANIE

## Pamäť nie je špajza na spomienky

Ľudia vždy opisujú tú istú udalosť iným spôsobom: žiadne rozprávanie sa nedá považovať za pôvodné. Na formovanie rozprávania v danom okamihu majú vplyv viaceré faktory. Čokoľvek v okolitom svete vrátane ľudských schopností má takzvaný ľudový výklad – rozšírené predstavy o tom, ako fungujú veci aj ľudia. Často sú však tieto predstavy nepravdivé. Platí to aj o princípoch fungovania ľudskej pamäti. Proces rozpomínania je oveľa zložitejší než to, čo si ľudia zvyčajne predstavujú pod spomienkami: keď si na niečo spomíname, myšlienky nenachádzame v mysli akoby v kartotéke, v zásuvke, či ako „na polici v hrnci“. Nie je to ani tak, že by sme si najprv všetko spomenuli a potom to naraz povedali: rozpomínanie sa deje postupne aj samotným rozprávaním. Navyše, každé vyvolanie spomienok totiž mení samotnú pamäť v tom zmysle, že je zložitým procesom rekonštrukcie udalosti.

Na jednej strane, ak je vyvolanie úspešné, teda keď si na niečo spomenieme, táto spomienka sa pravdepodobne bude opakovať. Na druhej strane, opakovaná spomienka znamená ďalšie kódovanie a uskladnenie informácie. Ak pri tomto zložitom procese nastane chyba, táto chyba sa zopakuje aj v budúcnosti – inými slovami, naše opakované spomienky nemusia zodpovedať tomu, čo sa odohralo v skutočnosti. Psychologické experimenty ukázali, že za určitých podmienok chybná informácia môže zmeniť aj spomienky na nedávne udalosti. Podobné procesy sa dávajú do súvislosti s javom takzvaných falošných spomienok, pri ktorých si človek spomenie aj na to, čo sa mu v skutočnosti vôbec nestalo. Falošné spomienky však neznamenajú len chybu pamäti. Sú vedľajším produktom rekonštrukcie ako základnej charakteristiky pamäte, ale aj prejavom tvorivosti, t. j. nového usporiadania známej informácie. (Bužeková 2009)

Keď mozog funguje správnym spôsobom, spracováva neustály tok vnemovej informácie tak, že ho „zužuje“ na informáciu, ktorú môže zvládnuť. Pracuje efektívne práve preto, že uchováva v pamäti len podstatu danej epizódy a detaily sa „zapíňajú“ neskôr, teda počas spomínania. To, čo si spomenieme, je teda určené našimi predchádzajúcimi vedomosťami, predstavami a očakávaniami. Súslednosť údajov v chronologickom poradí vyžaduje sústredenú prácu mysle. Ľudia zvyknú rozmýšľať „na preskačku“. Spomienky sa obvykle vynárajú postupne podľa rôznych pamäťových kľúčov v prehádzanom poradí. Je preto prirodzené, že pri rekonštrukcii spomienok ľudia dopĺňajú údaje. Ba dokonca, ak sa aj opravujú, neznamená to, že ich cieľom bolo poslucháča zavádzať. V interview sa preto odporúča k jednotlivým „rozporom“ vrátiť pomocou otvorených otázok.

(I): *Po dvoch rokoch čakania som stála pred súdom. Celé telo sa mi chvelo neistotou, triasla som sa a verila, že to nie je vidieť. Vedela som, že mám zhlboka dýchať, ale môj žalúdok i tak ostal zovretý. Keď sa ma sudca opýtal, prečo som v prvom pohovore uviedla iný dátum odchodu z domu ako dnes, nevedela som odpovedať... Vo vašej krajine sú veľmi dôležité presné čísla... Kto si pamätá presne dátum, kedy prvýkrát opustil hranice tohto štátu? Napriek tomu som sa cítila trápne.*

.....  
Otázka:

*Nesedia im dátumy. Majú problém v usporiadanosti údajov. Majú problém uvádzať presné dátumy narodenia, vrátane svojho vlastného.*

Odpoveď:

Ak človek nevie okamžite zareagovať na údaj, ktorý sa nám zdá samozrejímavý, nemusí zavádzať. Jednou z možností je, že žiadateľ používa iný typ kalendára, ako aj číslovania. Spomedzi 38 rôznych kalendárnych systémov spomeniem najznámejšie: *asýrsky, bengálsky, čínsky, etiópsky, gregoriánsky, hebrejský, hindský, iránsky, islamský, juliánsky, kurdský, nepálsky, tamilský, tibetský, perzský*. Tieto kalendáre sa nelíšia len v letopočte, ale aj v rozmedzí mesiacov roka.

Napríklad tamilský Avani začína približne v polovici gregoriánskeho augusta a končí v polovici septembra, v závislosti od fáz mesiaca. K nezrovnalosti prišlo, keď v dvoch pohovoroch tlmočníci preložili *Avani* raz ako *august* a druhýkrát ako *september*. (Good 2007)

Označenie dní v mesiaci číslami nie je všade zvykom. Napríklad dátum narodenia môže byť uvádzaný aj nečíselne: „*narodil sa v čase dozretých granátových jablák*“ či „*v období dažďov*“. Menej presné časové údaje, ktoré sa viažu aj na inú udalosť, sú okrem iného viac zapamätateľné.

Je preto potrebné overiť, či informátor pochádza z kultúry s iným než gregoriánskym kalendárom. Druhá možnosť je, že sa jedná o osobu, ktorá nemala dôvod svoj dátum narodenia vedieť. Podobne ako v prípade našich (pra)starých rodičov, keď sa v mnohých oblastiach Európy aj v 20. storočí nepovažovalo za potrebné oslavovať narodeniny, ak osoby neboli v kontaktoch s úradmi, nebolo potrebné, aby si dátum vlastného narodenia oživovali v pamäti. Pamätanie si vlastného dátumu narodenia je teda kultúrne špecifická záležitosť a nie univerzálny jav. (Salzmann 1997)

### Pocity sú kľúčom k trinástej komnate rozprávání

Študent aj po dlhšom učení dostane pri odpovedi „okno“; stane sa, že zodpovedný pracovník zrazu nevie odpovedať nervóznemu šéfovi. Po uvoľnení im to však „príde“. Podobne aj žiadateľ si zrazu nedokáže spomenúť na detail udalosti, ktorú prežil. Ešte zložitejšie to je v prípadoch traumatizujúcich zážitkov: človek si nemusí z danej situácie pamätať nič po celý život, alebo sa mu v myslí vynárajú len malé útržky. (Good 2007) Vypätý emocionálny stav, telesný stav, a naše hodnotenie dôležitosti informácie vplyvajú tak na zapamätanie, ako aj na rozpomätanie sa. Rozpomínanie sa na emocionálne udalosti sa totiž odlišuje od spomienok na neutrálne udalosti. Spomienky sa v tomto prípade zoskupujú okolo príčin emócií: spomenieme si najskôr na naše myšlienky, pocity a reakcie na udalosť, až potom na udalosť samotnú. Preto udalosti, ktoré sa stali v emočne silnom stave, sa len ťažko podávajú neutrálnym spôsobom.

*(I): Nenechali ma dohovoriť to, čo som im chcel povedať. Skákali mi do reči... aj na úrade, aj na súde. Keď mám hovoriť o mojich najhorších spomienkach, vždy mi pritom príde zvieravá bolesť v žalúdku aj v hlave a oblieva ma studený pot. V noci nespávam dobre. Často sa mi sníva, že do izby vtrhli vojaci, zmasakrovali spolubývajúcich a mňa odvliekli do pivnice. Zažil som bolesť, ktorú si ľudia neprajú ani v najhoršom sne. Opýtali sa ma na množstvo údajov, ale o strachu, ktorý ma neopúšťa ani vo sne, sa nedozvedeli.*

Spomínanie na traumy vyvoláva emócie s nimi spojené: odpor, strach, hnev. Tieto pocity môže sprevádzať psychická a neraz aj fyzická bolesť. Ak je nevyhnutné zistiť, čo sa vskutku stalo, a rozprávajúci o tom chce hovoriť, vždy rešpektujeme tempo rozprávajúceho. Je dôležité vedieť, že pri rekonštrukcii sú údaje o maličkostiach kľúčové. Spomienky na celkový priebeh udalostí sú o to presnejšie, o čo viac sa podnetia spomienky na osobné detaily a pocity. (Bužeková 2009) Každé ďalšie rozprávanie aj o tej istej veci je však zákonite iné.

.....  
Otázka:

*Imigranti si sami odporujú, niekedy aj v jednej výpovedi, inokedy pri porovnaní informácií z viacerých pohovorov. Nemyslím pritom na tých, čo si očividne vymyslia nijako nesúvisiace príbehy, v ktorých oni sami majú úplne inú identitu, ale na ľudí, ktorým by človek aj uveril.*

Odpoveď:

Jedna zo základných skúseností z výskumov oral history s bežnými ľuďmi je, že pri porovnávaní interview sa objavia nezrovnalosti. (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007) Niektoré môžu byť spôsobené obmedzeným časom výpovede, iné limitujúcimi otázkami či okolnosťami rozhovoru. Najčastejším dôvodom sú však nedopovedané, nedovysvetľované súvislosti, ktoré sa vynárajú aj samotnému informátorovi postupne. Je základnou vlastnosťou ľudskej pamäte vo všeobecnosti, že spomienky mení. Odporúča sa preto k nezrovnalostiam vrátiť, aby ich objasnil informátor.

### **Spomienky sa menia podľa toho, čo si o nich myslíme**

Pri opakovaných stretnutiach nie je nič nezvyčajné, ak sa stretneme s nepresne prerozprávanou informáciou: je to prirodzené. Počas rozprávania ľudia vždy vyberajú, čo povedia – podľa otázok, poslucháčov a celkovej situácie. Nie vždy sme si vedomí, ba väčšinou si neuvedomujeme, ako príbehy o sebe aj o druhých meníme. Za normálnych okolností ten istý príbeh nikdy nezopakujeme úplne rovnako. Výnimku tvoria často opakované príbehy, ktoré nadobudnú ustálenejšiu, prepracovanú formu. To, čo hovoríme, vyvolávame z pamäte aj s pomocou tzv. „memorizačných pomôcok“. Týmito pomôckami alebo kľúčmi môžu byť práve emocionálne zážitky, ale aj často kladené podobné otázky. V pamäťovom procese, ktorý pozostáva z označovania, uchovávaní a vyvolania spomienok, naše pocity, postoje a hodnotenie zohrávajú zásadnú rolu. Inými slovami, s tým, čo si o spomienke myslíme, úzko súvisí aj to, ako si ju zapamätáme. (Bužeková 2009)

.....  
Otázka:

*Som presvedčený o tom, že podstatné veci si vo svojom živote pamätám dobre, a že ich rozprávam rovnako, alebo aspoň veľmi podobne bez ohľadu na to, komu ich hovorím. Prečo by som nemal očakávať, že aj iní zdraví ľudia si pamätajú podobne?*

Odpoveď:

Takéto presvedčenie je veľmi rozšírené a prirodzené, inak by sme sa necítili až tak „pri zmysloch“. Opak je však skutočnosťou. Ako sa hovorí, pamäť je milosrdná. Ľudia vo všeobecnosti menia svoje spomienky, najmä tie, ktoré boli sprevádzané



## II. Pamät' a rozprávanie

---

silnými pocitmi. Prehodnocujú svoje zážitky podľa toho, ako sa im zmenila životná situácia. Typickým príkladom sú vysvetľovania príčin nešťastí – zaľúbenci, ktorí sa rozvedú; podnikatelia, ktorí skrachujú; osoby, ktoré vážne ochorejú. Zmeny v spomienkach sa nedejú na základe nešťastí, na tých je len vidieť väčší rozdiel v porovnaní s bežnými spomienkami. Myšlienky sa menia neustále. Ako malý pokus by poslúžilo porovnanie päťminútového necenzurovaného zapisovania osobných myšlienok na jednu tému v dva rôzne dni.

### III. JAZYKOVÉ REGISTRE

#### Rozprávanie o živote je vždy iné

V rozprávaniach žiadateľov o azyl sa v zásade prelínajú tri rozsiahle témy: rozprávanie o živote pred prenasledovaním, rozprávanie o živote počas prenasledovania a cesta z krajiny pôvodu. Informátor sa odvoláva na uvedené skutočnosti, ktoré sa stali v minulosti. V ideálnom prípade poradie tém vyberá rozprávajúci: uľahčí sa tým jeho vysvetľovanie i pochopenie počúvajúcim. Vo všeobecnosti pri určovaní tém a pri častom zasahovaní rozprávajúci nielen stráca niť, ale aj dôveru v pýtajúceho sa.

Vo väčšine prípadov žiadatelia o azyl v minulosti o svojom živote nikdy nevypovedali v ucelenej podobe. Napriek tomu, že spôsob výpovede je vždy jedinečný, výskumy narácií rozlišujú dva základné štýly, akými ľudia usporadúvajú opisované informácie. Laik, teda rozprávajúci, ktorý nie je profesijne trénovaný vo výklade informácií, hovorí v minipříbehoch, ktoré majú často emotívnu zápletku. Opis pocitov, ktoré súvisia s danou udalosťou, je kľúčový, nakoľko pomáha udalosť rekonštruovať. Naopak, expert je zbehlý vo výstavbe príbehov podľa ich všeobecnejšieho významu. Expert, ktorý je nútený často abstraktne formulovať idey, aj svoj vlastný život opisuje neutrálnejšie a fakticky. Informácie automaticky zasadzujú do širšieho sociálnopolitického kontextu. Môže ísť napríklad o osobu, ktorá je v danej komunite aktívna – ako napríklad politik, kňaz, učiteľ, vedec. Štatisticky sú rozprávania expertov zriedkavejšie, za istých okolností sú však populárne, a v zmenenej podobe šírené aj laikmi. (Tulving 1972, Bužeková 2009)

Spôsob prejavu sa dá interpretovať aj z pohľadu výskumov, ktoré sa zaoberajú medzikultúrnou komunikáciou. Napríklad, čo sa týka štruktúry rozprávania, vo východných kultúrach je zvykom rozprávať viac v závislosti od kontextu situácie a v celistvosti („vidím les“), kým ľudia v západných kultúrach majú sklon dekontextualizovať prejav, odpovedať vymedzene a postupovať presne podľa vopred daných pravidiel („vidím stromy“). (Nisbett 2003), (Buchtel, Norenzayan 2009).

.....  
Otázka:

*Ľudia z Bangladéša zvyknú rozprávať dlhé kvetnaté príbehy, akoby to bola forma divadla, aby sme pochopili zmysel. Z Ruska je to pestré. Sú tvrdí, sebavedomí až drzí, treba ich usmerňovať. Ako sa interview prispôsobuje takýmto rozdielom?*

Odpoveď:

V každom rozprávaní sú prejavené dlhoročné kultúrne skúsenosti. Opakované analyzovanie narácií ľudí, ktorí nemali predchádzajúcu skúsenosť so sebaaprezentáciou, ukazuje zaujímavé výsledky. Ľudia zvyknú štruktúrovať rozprávanie nepriamo, bez časovej súslednosti, „nelogicky“. Ten, kto vedie interview vie, že ho vždy čaká nová skúsenosť. Pointy, na ktoré čaká, prídu bez ohľadu na emotívnu formu rozprávaní. V interview sa deje niečo podobné ako v komunikácii s malými deťmi: ak od nich niečo veľmi chceme, kladú odpor. Ak im venujeme plnú pozornosť, spravia to aj bez nášho vyzvania. Tento jav potvrdzujú aj iné sociálnovedné výskumy: „dobré“ interview plynie „samé“, a dozvieme sa v ňom viac, než sme čakali, a to bez ohľadu na kultúrny pôvod. (Bernard 1995)

### **Každý človek vie viacero rečí: aspoň tie, ktorými sa hovorí v jeho skupinách**

Jazyk kultúry predstavuje súbor znakov, ktorých význam poznajú predovšetkým členovia danej kultúry. Jazyku kultúry je možné naučiť sa pozorovaním, ale aj trpezlivým učením od jej člena. Používanie tohto jazyka by sa dalo prirovnať k loptovým hrám: na dobrú hru nestačí talent či drina, lebo nikdy sa nedá presne predpovedať, kde lopta dopadne. To, čo robí majstra majstrom, je predovšetkým „cit pre hru“. Podobne aj „cit pre jazyk“ má každý človek rozvinutý v inej miere. (Bourdieu 1991)

Jazyk kultúry je platný pre tých, ktorí sa pokladajú za členov danej skupiny – či je to národ, susedia, žiaci či zamestnanci. Každý z nich má svoju „hantírku“. Ľudia obvykle patria do viacerých skupín súčasne. Je na výskumníkovi objaviť, do ktorých skupín sa informátor zaraďuje. Spoznaním kultúrnych pravidiel pýtajúci sa dokáže napokon pochopiť aj iné, životne dôležité fakty pre informátora, ktoré na začiatku rozhovoru môžu pôsobiť nepodstatne. „Cit pre hru“ počas interview predpokladá odlišovanie troch rozdielnych jazykových registrov: jazyka informátora, jazyka pýtajúceho sa a jazyka inštitúcie. (Spradley 1979) Príslovie „koľko jazykov vieš, toľkokrát si človekom“ platí aj pre rôzne jazyky kultúry. Aby bolo interview kvalitné, je potrebné tieto jazyky rozlišovať.

## Cieľ je porozumieť jazyku rozprávajúceho

Jazyk informátora predstavuje typ slovného prejavu, ktorý je plne zrozumiteľný len jeho najbližšiemu okoliu. Slang alebo nárečie je o niečo širší pojem, nakoľko v rámci nárečovej skupiny jestvujú ešte menšie celky, ktoré používajú svoje vlastné jazykové skratky. Napríklad, ak načúvame rozhovor dôverných

priateľov, môžeme im rozumieť každé slovo, ale uniká nám význam. Ten je totiž tvorený tzv. kontextuálnymi kľúčmi, ktoré otvárajú brány k celkovému porozumeniu. Ak má výskumník za cieľ pochopiť rozhovor, musí rozumieť „jazyku informátora“. Je to ako poznávanie kultúry na tej najzákladnejšej úrovni. Výskumník preto nabáda informátora k tomu, aby svoj osobný jazyk používal a vysvetľoval jemu vlastné významy. Informátor sa pritom nachádza v situácii, keď musí prekladať vlastné kontextuálne kľúče. Napríklad žiadatelia o azyl sami seba nazývajú *utečenci*, a keď povedia *dokumenty*, majú na mysli cestovný doklad či povolenie na pobyt. Programátori by však pod pojmom *dokumenty* mohli rozumieť *textové súbory*, právnici zas právne dokumenty.

## Cestou k cieľu je odlišovať osobný jazyk pýtajúceho sa

Podobne ako informátor, aj pýtajúci sa je členom istej kultúry. V každom rozhovore sa odzrkadľujú obidva pohľady na svet: informátora aj pýtajúceho sa. Rozdiel medzi bežnou konverzáciou a profesionálnym rozhovorom je v tom, že výskumník si je vedomý „vlastného filtra“, prípadne si aj zapisuje postrehy, ktoré sa týkajú jeho vlastnej kultúry. Prejavuje sa to napríklad v spôsobe kladenia otázok a myšlienok, ktoré ho k nim viedli. Bádateľ si zaznačuje aj svoje vlastné predsudky o informátorovi, ako aj dohady o jeho správaní. Počas zapisovania poznámok odlišuje pojmy, ktoré používa informátor, od svojich vlastných. Bežne sa totiž stáva, že informátor má sklon preberať jazykové formy pýtajúceho sa. Je vhodné, aby sa ten, kto kladie otázky, svoj osobný jazyk snažil nepoužívať, aby tak čo najmenej vplýval na jazyk informátora. Ak ho aj použije, vzápätí vyzve informátora, aby použil vlastné pojmy a nadväzuje na jeho vlastný opis. Napríklad niektorí ľudia používajú pomenovanie *azylanti* aj pre osoby, ktoré azyl nemajú, mysliac tým utečencov všeobecne. Keby sa od žiadateľov chceli dozvedieť, kto všetko je *personál* tábora, pričom žiadatelia o azyl tento výraz nepoužívajú, tí by mohli mať dojem, že sa ich pýtajú na niečo *osobné*, a preto je istejšie opýtať sa opisne – kto všetko pracuje v tábore.

## Jazyk inštitúcie je počas etnografického rozhovoru brzdou

Jazyk inštitúcie je prejavom kultúry širšieho celku. Môže sa čiastočne prekrývať so „zamestnaneckou hantírkou“ či s medializovanými a spolitizovanými frázami. Ak ľudia pracujú v istej inštitúcii dlhší čas, a stali sa chtiac či nechtiac jej súčasťou, alebo v inštitúcii túžia zaujať isté pozície, používajú slovné spojenia, ktoré majú pre nich osobitý význam. Členovia inštitúcie si používanie fráz nemusia uvedomovať, ba dokonca niekedy okolie zaznamená „profesionálnu deformáciu“ aj v ich správaní mimo pracovných hodín. Jazyk inštitúcie je vhodný na diskusiu len v rámci danej inštitúcie, teda medzi členmi, ktorí „hantírke“ rozumejú. Napríklad skrátený pojem ako *žiadateľ* či zákonný výraz *tolerovaný pobyt* majú len nejasný význam pre ľudí, ktorí s imigrantmi neprichádzajú do styku.

Výskumník, ak má byť čo najmenej zaujatý, si je vedomý, že aj on má sklon „profesionalizovať“ rozhovor a tým skresľovať „jazyk informátora“. Vždy má sklon i možnosť upravovať dáta tak, aby mu sedeli do priechinkov inštitúcie. No môže sa rozhodnúť do rozhovoru zasahovať minimálne, prispôbovať sa poradiu tém, ako ich vyberie informátor a pozorovať. Pri takomto postupe sa stáva, že výskumník má spočiatku strach, že mu „uleti“ informátor aj čas. Ak však informátor pocíti dôveru a úctu, sám sa začne vyjadrovať jadrnejšie, bez potreby častého prerušovania. Navyše, predstavi vnútornú logiku opisovanej situácie jasnejšie, než by sme sa k nej dokázali dopracovať krížovým výsluchom. Často sa tak stane aj v kratšom čase a príjemnejším spôsobom pre obe strany.

.....  
Otázka:

*Nie sú štruktúrované poznámky zbytočne vynaloženou energiou? Prečo je rozlišovanie jazyka informátora, jazyka pýtajúceho sa a jazyka inštitúcie také dôležité?*

Odpoveď:

Poznámky, v ktorých sa rôzne zdroje informácií nerozlišujú, majú životnosť jeden deň. Antropológovia tvrdia, že ak človek nenapíše poznámky v ten istý deň, ale až nasledujúci, potom, čo sa vyspí a zobudí, je z nich použiteľná ani nie polovica. (Bernard 1995) Materiál stráca na autentickejši a naša myseľ začína automaticky podľa našich schém spájať aj to, čo bolo rozdelené a rozdeľovať to, čo bolo spojené. Každý z nás, pravdaže, má dojem, že svojim poznámkam rozumie. Je však preukázané, že spomienka na danú situáciu sa s pribúdajúcim časom výrazne mení. Korektná analýza je nemožná, ak hneď od začiatku nerozlišujeme, ako sme sa *opýtali*, ako sme to *evokovali*, čo sme si *domysleli*, čo presne *povedal* informátor, a ako sa o tom *hovori* za dverami našej pracovne.

## Prerозprávanie nie je nikdy verné

Medzi doslovným znením a prerозprávaním je podobný rozdiel ako medzi vodou z prameňa a vodou z vodovodu. Doslovné znenie má silu, ktorá sprostredkuje presný zmysel povedaného. Aj to je dôvod, pre ktorý sa oplatí oddeľovať jazyk informátora, jazyk pýtajúceho sa a jazyk inštitúcie hneď pri zapisovaní. Na začiatku to nepôsobí jednoducho, preto je dobrou pomôckou na rozlišovanie jazykových registrov vymyslieť si osobné skratky alebo grafické značky (M, A, T / krúžok, mínus, krížik). V krátkom čase sa rozlišovanie dá osvojiť tak, že sa robí ľahko a rutinne.

Bez ohľadu na tému a predmet výskumu používanie konkrétneho jazyka je jedným zo základných pilierov etnografického rozhovoru. Ak pýtajúci sa zaznačuje svoje vlastné prerозprávanie vrátane zhrnutí, v konečnom dôsledku nemá detaily, ktorými by ukázal, ako k zovšeobecneniam dospel. Prvotný záznam je preto kľúčový, lebo zo zápisu detailov sa dá vyvodiť zovšeobecnenie. (Spradley 1979) Doslovný záznam jazyka informátora však umožní analýzu materiálu vykonať hodnoverne.

Ako príklad dôsledkov, ktoré má použitie konkrétneho jazyka bez preformulovania, poslúži analýza rozsudkov. Tá ukázala, že v prípade vyhratých sporov v prospech imigrantov sa sudcovia častejšie odvolávali na priame a doslovné výroky žiadateľov o azyl na rozdiel od prerозprávaných výrokov v prehratých sporoch. Ak mali sudcovia k dispozícii kultúrne citlivé tlmočenie a viedli dialóg s otvorenými otázkami, so žiadateľmi boli v rovnocennej interakcii. (Wennerstrom 2008)

.....  
Otázka:

*Ja som si zvykol viesť interview tak, že kladiem podrobné otázky, ktoré považujem za potrebné, odpovede si usporiadam podľa toho, ako som ich pochopil ja, zostručním to, a tak zapíšem. Prečo by som mal svoj postup meniť?*

Odpoveď:

Často sa stáva, že doplňujúce otázky sú položené len o pár sekúnd skôr, akoby informátor bez zasahovania sám vysvetlil kontext. Jednať rýchlo na základe domnienok je prirodzený sklon ľudskej mysle, ktorému sa v etnografickom interview odporúča odolať. Ak sú zapísané žiadateľove informácie preformulované podľa pochopenia osoby, ktorá vedie interview, nevyhnutne dochádza k významovému posunu. V zápisnici sa preto objavujú tvrdenia, ktoré žiadateľ nikdy nevyslovil, pričom na záver podpíše, že súhlasí so *svojou výpoveďou*.

### III. Jazykové registre

---

Formulácie inej osoby žiadateľovu výpoveď nevyhnutne menia. Preformulovanie informácie spochybňuje výpovednú hodnotu zápisnice: veľa z toho, čo bolo povedané, je vynechané a nespĺňa predpoklady na to, aby sa zápisnica nazývala hodnovernou. (Maryns 2006)

Odporúča sa preto zaznamenávať *presné znenie slov v kontexte*, ktorý uviedol žiadateľ o azyl.

## IV. PODMIENKY OPISU

### Detaily sú ako šľachy – umožňujú kostre príbehu pohyb

Jedno z praktických odporúčení etnografického rozhovoru je, aby sme na nepýtali na význam, ale na použitie, či na príklad. V každodennom živote totiž ľudia nezvyknú uvažovať o významoch, ale hlavne o praktických aspektoch využívania vecí. Navyše, naša myseľ si lepšie zapamätá príklady než všeobecné tvrdenia. Významy vecí nás pravdaže zaujímajú, ale lepšie si ich osvojíme cez konkrétne príklady. Opýtame sa, ako daný čas človek prežil, alebo ako danú vec človek použil, alebo aký iný príklad by nám mohol uviesť. Týmto spôsobom interview prechádza do roviny konkrétnych detailov bez toho, aby mali obe strany pocit, že sú na vypočúvaní. (Spradley 1979)

Techniky interview zamerané na získanie detailu by však mali byť aplikované s prestávkami. Môže sa totiž stať, že ak sú cieľné otázky kladené príliš nahusto, vyvolajú nežiaduci efekt: demotivujú imigranta usporiadať krivkajúce spomienky do zrozumiteľnej podoby. Neraz tiež narazia na obmedzenú schopnosť detailného jazykového vyjadrovania zúčastnených. (Maryns 2006)

*V: Čo ste povedali v prvom interview?*

*I: Nešiel som do detailov, pretože som netušil, že tu môžu dať azyl.*

Opakovane žiadatelia uvádzali, že v prvom pohovore mnohé detaily neuviedli, pretože ani nevedeli, že na Slovensku im môže byť poskytnutá medzinárodná ochrana. Žiadateľ ďalej uviedol, že nepociťoval k úradu dôveru a povzbudenie k bezpečnému otvoreniu sa. Sú rozhovory, v ktorých je mimoriadne ťažké sa vôbec k nejakým detailom dostať, sú i také, v ktorých je detailov prebytok. Vedenie pohovoru je vskutku majstrovským dielom, ak sa podarí udržať rovnováhu celku i detailov pomocou otvorených otázok.

.....  
Otázka:

*Ako sa dajú získať osobné údaje počas rozhovoru inak než stručným zisťovaním „položka – odpoveď“?*

Odpoveď:

Nasledujúce otázky, vždy kladené po jednej, slúžia ako príklady podnietenia rozprávania na istú tému:

*Mohli by ste mi, prosím, povedať o svojom živote? (...)*

*Spomenuli ste, že ste museli odísť. Mohli by ste mi, prosím, povedať viac o období, keď ste sa rozhodovali, či odídete? (...)*



*Mohli by ste, prosím, podrobne opísať svoju cestu? (...)*

*Mohli by ste povedať viac o vašej majetkovej situácii, keď ste boli doma? (...)*

Každá z otázok podnecuje o niečo dlhšiu odpoveď, než len strohý údaj, ktorý aj tak často vyústi do doplnujúcich otázok. Dovoľujú informátorovi načrtnúť obraz o sebe v súvislostiach, ktoré dávajú zmysel. Tiež overujú dôveryhodnosť žiadateľa citlivým spôsobom.

### **Dôvera a dôveryhodnosť sú ako matka a dcéra: bez jednej niet druhej**

Dôveryhodnosť žiadateľa o azyl je jednou zo zásadných vecí v pohovore a aj jednou z najdiskutovanejších tém nielen medzi žiadateľmi. Zdá sa, že nedôveryhodnosť je ľahšie dokázateľná než dôveryhodnosť. Každý z nás má tú skúsenosť, že ak si niekto na nás „zasadne“, v každej ústnej výpovedi sa dá „chytiť za slovíčko“ a každá nezrovnalosť sa môže „obrátiť proti nám“. Naopak, je veľmi ťažké niekoho presvedčiť, ak nedôveruje tomu, čo hovoríme. Viaceré sociálne štúdie ukazujú, aký obrovský vplyv majú dôveryhodné zdroje informácií na naše presvedčenia. Pretože nie je dostatok času, aby sme si mohli overiť *všetko*, musíme mnohé informácie akceptovať; a je jednoduchšie si vybrať medzi zdrojmi než medzi informáciami.

Pozícia rozhodovateľa spočíva v posúdení dôveryhodnosti zdroja. Počas interview sa dôveryhodnosť nedá dokazovať bez toho, aby sme poskytli žiadateľovi dôveru. Prostredie dôvery, ktoré umožňuje toku informácií plynúť, môže vzniknúť aj medzi cudzími osobami. Podobne ako môžu mať k sebe ľudia rešpekt bez vzájomného obdivu, dôvera môže jestvovať aj bez pocitov náklonnosti. Priestor pre dôveru môže informátor pocítiť hneď, môže ho cítiť len niekedy, a nemusí ho zažiť nikdy. Dôveru môžeme komunikovať aj v spôsobe kladenia otázok. (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007)

Ak dôverujeme rozprávajúcemu, umožníme mu rozprávať ucelený dej. Jeho rozprávanie podporujeme otvorenými otázkami, ktoré vedú k rozvinutým odpovediam. Možnosť rozprávania sa v niektorých prípadoch môže vnímať ako odovzdanie kontroly nad dôkazovou prezentáciou informátorovi. (Maryns 2006) Paradoxne niekedy naratívne svedectvá vyznievajú bezmocne, pretože je v nich viac neprávnického emotívneho jazyka. (Berk-Seligson 2002)

Mnohí imigranti totiž nie sú pripravení rekapitulovať svoju minulosť pred autoritami a štruktúrovať svoje rozprávanie ako je u nás zvykom: chronologicky, neutrálne a faktograficky. V takom znení ich prejav pôsobí nedôveryhodne už svojou formou.

Otázka:

*Mám pocit, a aj osobnú skúsenosť, že po pár minútach rozhovoru, a dokonca niekedy len čo ju zbadám, viem, či dotyčná osoba hovorí pravdivo alebo klame. Interview mi tento pocit už len potvrdí.*

Odpoveď:

Pocit nie je potrebné potvrdzovať ani vyvracať, ale je potrebné si uvedomiť, že je premenlivý. Dojem z iného človeka si môžeme uchovať, zapísať, pozorovať, pri interview sa odporúča si ho aj zaznamenať a „odložiť“. Prvý dojem však môže byť klamlivý. Je užitočné vedieť, že pocit je vždy výsledkom viacerých skutočností: kontextu vlastnej a inej kultúry, myšlienok, skúseností a vnemov. Fakt, že pocity sa označujú ako iracionálne, neznamená, že sú nepravdivé a nepodložené. Emócie sa často dávajú do protikladu s tzv. logickým uvažovaním. Výskumy však ukazujú, že pre vznik pocitu je nevyhnutné mať o veci *hodnotiaci súd* – aj keď si ho nemusíme vždy uvedomovať. (Bužeková 2009) To znamená, že ak sa na človeka dívame cez filter *nášho* posúdenia, nemáme sa *ako* dostať k informáciám, ktoré by nám objasnili *jeho/jej* spôsob a dôvody zmýšľania a konania.

.....  
Otázka:

*Ak mám pocit, že žiadateľ klame, pocítim voči nemu odpor, a niekedy ma to dosť nahnevá. No aj v prípadoch, že som voči jeho výmyslom ľahostajný, neviem si predstaviť, ako mám pociťovať voči nemu dôveru.*

Odpoveď:

K pocitu, že žiadateľ zavádza, sa môže pridružiť aj pocit zo zbytočne vykonávanej práce. Ľudské pocity sú do veľkej miery ovplyvnené aj spomienkami. Mnoho situácií prežívame zložitejšie len na základe toho, že sa (možno len podvedome) obnovila nejaká staršia spomienka na skúsenosť s podobnou pointou (na iných klamárov). Výskumy ukazujú, že ak sa opakovane sústreďujeme na chyby nejakej osoby či skupiny (zvlášť etnickej skupiny), máme sklon hľadať dôkazy pre svoje negatívne predpoklady vyplývajúce z predchádzajúcej skúsenosti. V prípade, že podľahneme stereotypom a rutine, sme náchylnejší prehliadnúť prítomnú skutočnosť. Navyše, ak dopredu označíme niekoho za klamára, a nie je ním, opak len zriedka dokáže. (Fiske, Taylor 1984) Je preto užitočné uvedomovať si vlastné stereotypy o druhých. Ďalšia z možností je, že si predstavíme, že *môže* hovoriť pravdu a pokračujeme v kladení otvorených otázok.

### V. TYPY OTÁZOK

Ak by sme mali pomenovať otázky podľa *obsahu*, ktorý sa najčastejšie vyskytuje v pohovoroch s imigrantmi, sú to tieto: *identifikačné* otázky (pôvod a identita), *zistovacie* otázky (život a prenasledovanie), otázky ohľadom *motivácií* (dôvody úteku a iných rozhodnutí) a *testovacie* otázky (overovanie). (Maryns 2006)

Rozdelenie otázok podľa ich *štruktúry* závisí od cieľa, s ktorým sú kladené. Niektoré z uvedených typov sa môžu aj prelínať, najznámejšie sú však *zatvorené* a *otvorené* otázky, *priame* a *naratívne* otázky, *rétorické* a *nápovedné* otázky, *povzbudzujúce* a *mätúce* otázky, *kontrolné* a *vylučovacie* otázky, *hodnotiace* a *spochybnujúce* či *motivačné* otázky. Nakoľko je etnografické interview založené na podpore samostatného rozprávania informátora, bližšie sa budem zaoberať len otvorenými otázkami, ich podkategóriami a ich najčastejšími protipólmi – zatvorenými a nápovednými otázkami.

#### **Zatvorené otázky poskytujú stručné odpovede, sú rýchle a ochudobňujú výpovede**

Ľudská myseľ uprednostňuje zatvorené otázky z dvoch dôvodov: vždy máme predpoklady a potrebujeme ich overiť. Táto tendencia našej mysle sa najlepšie prejavuje pri rozhovore dvoch uponáhľaných ľudí, keď si každý hovorí svoje. V dialógu, pri ktorom sa ustavične len predpokladá, niet miesto na ozajstné počúvanie, ani na objavenie niečoho nového. Sebareflexia, čiže pozorovanie toho, čo sa nám automaticky reprezentuje v mysli, je prvým krokom k uvedomeniu si, ako konáme. Druhým krokom je pozorovanie, kedy sa pozorovateľ nezaoberá svojimi myšlienkami, ale je si ich vedomý. Kľúčom k úspechu je rozlišovať pozorovanie vlastných myšlienok o žiadateľovi od pozorovania žiadateľa. V nasledujúcej ukážke je vidieť, v akom zmysle sú zatvorené otázky výsledkom istých predpokladov. Aj keby sme sa snažili čo najviac, zatvorené otázky nemôžu viesť informátora k celistvej odpovedi, pretože nemá možnosť odpovedať inak, než si to opytujúci predstavuje.

S: *Koľko ste zaplatili prevádzачovi?*

A: *5000 USD, chcel som odísť do anglicky hovoriacej krajiny, tam znela dohoda 15 000 eur, ale to by bol pre mňa problém.*

*S: Vy ste mali toľko peňazí?*

*A: Áno. (...)*

*S: Váš zárobok postačoval na krytie bežných výdavkov?*

*A: Áno, v dostatočnej miere, bohato presahoval.*

*S: Ohľadom vášho ubytovania, boli ste evidovaný na polícii?*

*A: Bol som zaregistrovaný na lokálnom policajnom útvare ako podnájomník.*

Na začiatku pojednávania si po overení identifikačných údajov chcel sudca overiť niektoré skutočnosti. Zatvorené otázky, teda tie, na ktoré sa v prvom rade odpovedá áno/nie, akoby mali nevy povedanú časť: odkiaľ ste mohli mať požadovanú sumu, nepôsobíte, že by ste mohli mať vysoký príjem, pôsobíte ako priemerný človek a typický ekonomický migrant. Mimochodom, v tomto prípade sa jednalo o osobu, ktorej bol po niekoľkých rokoch udelený azyl. Odvolacie konanie sa vo viacerých prípadoch predlžovalo pre nedostatočne zistený skutkový stav. Žiadateľ bol na polícii označený ako ekonomický migrant.

Otvorené otázky ohľadom financií žiadateľa by sa dali položiť viacerými spôsobmi:

*Ako prebieha organizovanie cesty s prevádzacom vo vašej krajine? (...)*

*Ako ste sa dohodli s prevádzacom vo vašom prípade? (...)*

*Za nelegálnu cestu sa obvykle platí premrštená suma. Ako sa bežný človek môže dostať k tejto sume? (...)*

*Ako ste ju zadovážili vy? (...)*

*Mohli by ste mi povedať o svojom zamestnaní/živobyti? (...)*

*Akým spôsobom sú vo vašej krajine evidovaní občania a ich miesto pobytu? (...)*

*Ako to bolo vo vašom prípade? (...)*

Aj keby boli zatvorené otázky orientované na pohľad imigranta, ostávajú zatvorenými otázkami: *Máte pocit, že sa vaša situácia v zamestnaní zmenila v súvislosti s ekonomickou krízou? Zmenilo sa správanie vášho zamestnávateľa k vám?* Podobné otázky sú typické v dotazníkových zisťovaniach. Často v sebe obsahujú hodnotenie, predpokladané závery výskumu, alebo vyžadujú od informátora analýzu, ktorú obvykle nerobí. Výskumníka oberajú o opis situácie. Otvorené otázky naopak dajú na výber informátorovi: *Aká je teraz vaša situácia v zamestnaní? Ako sa k vám správa zamestnávateľ?*

### Nápovedné otázky dávajú skreslené odpovede, predlžujú interview a menia významy

Nápovedné otázky sú považované za jednu z najväčších chýb v rozhovore, pretože manipulujú informátora. Väčšina ľudí položí manipulujúce otázky bez toho, aby si to uvedomili. Stáva sa, že informátor tieto posuny prehliadne a pokračuje vo svojej línii, ale nie je to tak vždy. Dotazníky, ktoré pozostávajú zo zatvorených otázok, dostanú odpovede, ktorým chýba opis, hĺbka a úplné vysvetlenie. Často následne vyžadujú doplňujúce nápovedné otázky, ktoré sa samopotvrďujú a vyžadujú od informátora súhlas, alebo obmedzenú voľbu.

*Boli ste predseda členom tej strany, že áno? (...) Ved' ste povedali, že ste boli aj na demonštrácii, nie?(...) Zdržovali ste sa v úrade alebo doma?*

Špeciálnu pozornosť si žiadajú záporné zatvorené otázky, nakoľko odpovede na ne sú máttuce. Otázka *Vy by ste tam teda za iných okolností nešli...* má v mnohých jazykoch dvojakú možnosť odpovede *áno, nešli/nie, nešli*. Slovenčina používa dvojtvar, za to angličtina len *nie, nešli*. Môže sa stať, že imigrant odpovedá len *áno/nie*. V prípade, že povie len *áno* a pochádza z jazykovej skupiny, kde sa používa dvojtvar, môže to značiť aj presný opak. (Berk-Seligson 2002)

Otvorené otázky sú za takýchto okolností obzvlášť vhodné: *Čo by ste robili za iných okolností?*

Nasledujúca ukážka ilustruje, ako sa predpoklady rozhodovača dostávajú do zatvorených otázok a ako predlžujú výpoveď.

*M: Takže nechcete sa opýtať nič ohľadom vašich práv a povinností?  
(...)*

*M: Do 7. 8. 2006 ste stále bývali na Blízkej 243?*

*A: Tam som mal trvalý pobyt.*

*M: Ale ja som sa pýtala, dokedy ste tam bývali fyzicky, dokedy ste tam žili.*

*A: Celé obdobie som tam nebýval, lebo som sa musel skrývať.*

*M: Hovoríte všeobecne, povedzte mi dátum, kedy ste tam prestali žiť.*

*A: Presne do 7. 8. 2006.*

*M: Ste tam chodili do práce?*

*A: Nie, napríklad na noc som si oddýchol u priateľ'ov.*

*M: A cez deň?*

*A: Bol som mimo domu, a len niekedy som sa tam šiel pozrieť.*

*M: Ale kde ste žili, na to mi stále neodpovedáte.*

*A: Mohol som sa zdržiavať u priateľ'ov.*

*M: Ja neviem ako si to mám jednoznačne vysvetliť, nedostáva sa mi odpovede na túto jednoduchú otázku.*

*Dokedy ste žili bežným životom človeka, že ste spávali v tom dome a chodili ste do práce?*

*A: Do roku 2002.*

*M: A potom?*

*A: Potom v dôsledku toho, že som bol... som tam už nebyval.*

*M: Potom ste tam v tom dome už nikdy nebyvali?*

*A: Niekedy áno, ale veľmi zriedka. Vládna strana si však myslela, že tam bývam.*

*M: Ako často ste tam bývali?*

*A: Mohol som tam byť každý deň aj každý týždeň. Nepravidelne.*

*M: Ktoré obdobie máte teraz na mysli?*

V zápisnici je celý predchádzajúci dialóg zhrnutý do viet, ktoré neodporujú skutočnosti, ale žiadateľ ich nevyslovil: *Trvale som býval a aj som policajne prihlásený v meste Nemeste na Blízkej ulici 243. Išlo o rodinný dom patriaci, ktorého som bol vlastníkom.* [Doslovné znenie naznačuje, že rozhodovač pôvodne chcel identifikovať majiteľa domu – pozn. autorky] *Býval som tam prakticky sám. Keď prišla za mnou matka, tak som tam býval spoločne s ňou. Tu som fyzicky býval do roku 2006.* V rozhovore sa nápovednými a zavretými otázkami nijako nepodarilo zistiť, ako žiadateľ žil pred odchodom z krajiny. Ak je cieľom určiť miesto a spôsob pobytu, je možnosť sa opýtať otvorenými otázkami: *Kde všade ste bývali do odchodu z krajiny? (...) Ako vyzeral váš život počas posledného roka pred odchodom? Z výpovede si potom môžeme ďalšou otázkou vybrať úsek, ktorý je potrebné rozviesť do detailov, alebo ktorý sa nám javil ako nejasný: Mohli by ste mi, prosím, opísať podrobnejšie.../ vysvetliť, čo ste mali na mysli...?*

V nasledujúcej ukážke akoby si pýtajúci overoval tieto presvedčenia: „človek býva na jednom mieste“, „pojmy *býva* a *žije* sú synonymá“, „žiť bežný život znamená spať na jednom mieste a chodiť do práce“, „skutočnosť sa vždy dá opísať jednoznačne“. Ľudia však môžu bývať na viacerých miestach naraz, a to nielen počas prenasledovania. Ľudia zvyknú hovoriť, že niekde žijú, keď to miesto považujú za svoj domov, hoci v ňom nespia každú noc. Pojmy *bežný*, *normálny*, *štandardný*, *klasický* sú pomenovania, ktoré sú silne podmienené priemerom istej kultúry a spoločnosti. Priemer sa mení podľa toho, akú spoločnosť a historické obdobie máme na mysli. Počas vojny sú „skutočnosť“ menej jednoznačné.

*S: Kde ste mali trvalý pobyt?*

*A: Žili sme v lese.*

*S: Kde?*

*A: Bol som veľmi málo doma, bol som v lese. Moja rodina žila v Y štáte.*

*S: Ale niekde ste mali nejaké bydlisko.*

*A: Nie, žili sme v lese.*

*(...)*

*A: Na Slovensko som prišiel preto, lebo každý týždeň prichádzali ku mne domov Z vojaci a mohli ma zobrať.*

*S: Pán X, ste hovorili, že chodili k vám domov? Kde?*

*A: Chodili do dediny, kde som býval, vracal som sa domov.*

*S: Ale ste povedali, že ste bývali v lese.*

*A: Áno, žil som v lese, ale raz za čas som prišiel domov, najesť sa. Z ulice sledovali a udávali. Cez noc som doma nikdy neostal, vojaci chodili so psami, nedalo sa utiecť.*

*S: Počkajte chvíľu, lebo je z toho malý guláš.*

Sudca do zápisnice nadiktoval: *Na otázku súdu, kam prichádzali Z vojaci, navrhovateľ odpovedal: Ja som raz, dvakrát do mesiaca prišiel domov, aby som si zaobstaral potraviny, a keď sa to dozvedeli Z vojaci, prišli v noci, ja som preto v noci doma nikdy nebol. Na ďalšiu otázku, aby objasnil rozpor medzi tým, čo uviedol, t. j. že býval v lese, nemal bydlisko a jeho rodina bývala v Y štáte, navrhovateľ zopakoval, že prichádzal do dediny zaobstarať si stravu, ale že tam nikdy cez noc nebol.*

V dialógu zo súdneho pojednávania je vidieť snahu sudcu definovať trvalý pobyt v takom zmysle, ako sa na Slovensku štandardne uvádza. Situácia žiadateľa je však odlišná – miesto je nezadefinovateľné a premenlivé. Ako ďalší nejednoznačný termín – *domov* – sudca označuje miesto pobytu rodiny. Faktom je, že rodina žiadateľa sa z bývalého domova odsťahovala do susedného štátu a do pôvodného domu sa žiadateľ vracal sporadicky. Z pohľadu sudcu je *z toho malý guláš*, ale očami žiadateľa nedochádza k rozporu: pojem trvalý pobyt je v čase trvania vojnového konfliktu neadekvátny.

.....  
Otázka:

*Hovoríte o kladení sugestívnych otázok. Keby boli prítomní aj právni zástupcovia na nejakých školeniach, a keby sa tohto zlozvyku chceli zbaviť! Nerozumiem, prečo sa počas pohovorov pýtajú tak, že vkladajú odpoveď žiadateľom priamo do úst.*

Odpoveď:

Otázkou je, ako sa tú odpoveď, ktorú žiadateľovi vkladajú do úst, dozvedeli právnici. V nejednom prípade séria otvorených otázok mimo pohovoru viedla k zisteniam, na ktoré sa v predchádzajúcich dotazníkoch nedostalo. Napokon právnici na oboch stranách vedia, že podstatné je to, čo sa ocitne v zápisnici. (Maryns 2006)

Ak sme si neistí hodnovernosťou odpovede, doplňujúca otvorená otázka môže vyvrátiť pochybnosti.

### Otvorené otázky podnecujú vysvetľujúce odpovede

Otvorené otázky sú charakteristické tým, že dovoľujú informátorovi, aby si vybral, ako odpovie. Ak by sme pozorovali bežné, a niekedy aj odborné konverzácie, zistili by sme, že otvorené otázky si ľudia kladú dosť zriedkavo. Klásť zatvorené, alebo nápovedné otázky je natoľko všeobecne rozšírené, že ak položíme otvorenú otázku, ľudia sa môžu cítiť zaskočení, či to naozaj myslíme úprimne.

O otvorených otázkach tiež kolujú „mýty“: ľudia majú zaužívané predstavy o tom, k čomu vedú otvorené otázky. Napríklad, že vedú k príliš citlivým témam alebo že sú hrubé, alebo že otvoria nejakú pomyselnú trinástu komnatu, do ktorej nemáme chodiť. Opak je však pravdou: otvorené otázky sú „najférovejšie“. Za neochotou, ba niekedy až za odporom klásť otvorené otázky je viacero príčin. Sú ľudia, ktorí sa kladeniu otvorených otázok vyhýbajú zo strachu, že by sa mohli dozvedieť niečo, čo nechcú počuť. Preto sa radšej opýtajú tak, aby dostali odpoveď, ktorá čo najvýstižnejšie potvrdzuje ich domnienku. Taký rozhovor sa môže označiť ako manipulatívny a metodologicky nekorektný. Jedno z vysvetlení, prečo majú ľudia sklon menej klásť otvorené otázky je aj to, že otvorené otázky a otvorené odpovede vyžadujú viac pozornosti.

Udržanie vlastnej pozornosti a bdlosti počas rozhovoru je predpokladom pre jeho plynutie: počúvanie odpovedí sa strieda s vhodne položenými otázkami. Správna otázka je podľa etnografického poznania taká, ktorá vo svojej podstate pochádza od informátora. Znamená to, že sa pýtame informátorovými slovami. Ten, kto sa pýta, by mal predpokladať, že žiaden pojem nemusí znamenať práve to, čo má na mysli počúvajúci. Ak si chce význam overiť, uistí sa: „*Ak som dobre porozumela, povedali ste, že...*“



Nasledujúci rozhovor bol vedený s človekom, ktorého by sme mohli označiť ako vietnamského migranta. Ukážka ilustruje, ako otvorené otázky vedú k tomu, že informátor má priestor uviesť pre nás nový význam známeho pojmu. Tiež je vidieť odlišné jazykové registre: jazyk informátora, jazyk pýtajúceho sa a jazyk inštitúcie.

*V: Keď poviem slovo migrant, čo to pre vás znamená?*

*I: Viem, že nás volajú migranti, ale medzi nami, keď niekto povie migrant, to ako keby povedal, že je tu načierno. To možno tí v táboroch čo sú, sa tak označujú, neviem.*

*V: Ako sa vy sami označujete?*

*I: Entrepreneurs, podnikatelia alebo obchodníci.*

*V: Mohli by ste mi prosím opísať, ako vyzerá život vietnamských podnikateľov na Slovensku?*

*I: (...)*

Spracovanie do odborného textu je ukážkou použitia jazyka inštitúcie.

*Niektorí z nich (legálne usadení Vietnamci) sa nikdy neklasifikovali ako migranti. Pre nich bol pojem migrant považovaný za ekvivalent ilegality, a preto samých seba klasifikovali ako podnikateľov. Prichádzajúc na Slovensko mali za cieľ založiť si obchod a v závislosti od zisku vrátiť sa domov alebo pokračovať do inej krajiny. Vytvorili relatívne koherentnú skupinu, aj keď s minimálnou interakciou s väčšinou populáciou.*

Otázka, ako vyzerá život vietnamských migrantov, používa pojmy z jazyka inštitúcie. Dôležitejšie je však zistiť, ako pojem „migrant“ používa komunita migrantov. Otázka, ktorá vznikla v inom prostredí, totiž väčšinou vedie k skresľujúcej odpovedi. Preto sa odporúča počas výskumu zistiť, aký význam majú pre informátora pojmy, ktoré my používame ako samozrejmé. Potom sa nám podarí vytvoriť otázky, ktoré majú totožný význam aj v prostredí informátora.

.....  
Otázka:

*Väčšinou ide o nevzdelaných ľudí. Nerozumejú našim otázkam. Napríklad hnutelný a nehnuteľný majetok. Treba im to objasňovať, je to vyčerpávajúce. Bolo by možné zvoliť nejaký iný postup, aby „bol vlk sýty aj ovca celá“?*

Odpoveď:

V etnografickom rozhovore sa informátorom nikdy nekladú podmienky, ani ohľadom ich vzdelania. Pýtajúci by sa mal vedieť opýtať aj na jemu neznáme veci či udalosti. Ľudia môžu otázkam nerozumieť – nielen pre rozdielne vzdelanie, ale aj pre odlišný kultúrny kontext. Pomenovanie rozličných druhov vecí je

špecifické pre každú kultúru, ba aj rodinu. Ani tieto rozdiely by však nemali byť prekážkou v zbere dát. Naopak, inakosť je výzvou pre pochopenie rozdielnej životnej skúsenosti. Napríklad na hnutelný a nehnuteľný majetok by sa etnograf opýtal týmito opisnými otázkami:

*Čo všetko sa vo vašej rodine považovalo za majetok? (...)*

*Ako bol vo vašej rodine rozdeľovaný majetok? (...)*

*Mohli by ste mi opísať, ako sa s majetkom nakladalo? (...)*

*Ako ste s majetkom hospodárili vy osobne? (...)*

Viacero otázok položených naraz obvykle spôsobí, že informátor si vyberie odpoveď len na jednu z nich. Odporúča sa preto vždy opýtať len jednu otázku a až po odpovedi ďalšiu.

## **Otázka týkajúca sa typických javov vedie k zisteniu všeobecných súvislostí**

Jestvuje viacero spôsobov, ako sa cez opisné otázky dozvedieť viac o informátorovom živote. Keďže je cieľom zistiť, ako daný jav vníma predstaviteľ inej kultúry, ktorý navyše hovorí iným jazykom, odporúča sa začať so všeobecnými otázkami. *Aké je to byť Slovákom v Británii? Aké je to byť Ukrajincom na Slovensku? Aké je to byť rozhodovačom v Británii? Aké je to byť rozhodovačom na Slovensku? Aké je to byť Kurdom v Sýrii? Aké je to byť Kurdom v Nemecku?* Takýmito otázkami sa vlastne pýtame na členstvo v určitej skupine. Každý človek má v spoločnosti, v ktorej žije, určité miesto, či si to o sebe myslí, alebo nie. Sociálna hierarchia je prítomná v každej ľudskej aktivite, pohybe, ba dokonca i v myslení. Rozprávanie o osobnej minulosti nie je výnimkou. Zasadenie do všeobecného kontextu skupiny, histórie, ideológie a iných širších štruktúr má prínos v tom, že umožňuje poslucháčovi sprostredkovať kľúčové aspekty istej situácie.

*V: Aké je to byť Kurdom?*

*I: Predstavte si, že vám neustále niekto opakuje, že vy nemáte náboženstvo, nemáte jazyk, a nemáte históriu. Ako by ste sa cítili? Nemáte sa vôbec možnosť realizovať – „ste“ aj „nie ste“. Viete pritom, že hovoríte vlastným jazykom, ale nemôžete sa ho učiť v škole, veríte, ale nesmiete sa k tomu priznať, a história, keď nie je na papieroch, pre byrokratov nejestvuje.*

Ak hovoríme s predstaviteľmi skupín, ktorých kultúrne sebavedomie a etnické odlišnosti sú sústavne potláčané, odporúča sa opakovane povzbudzovať ich prehovor. Utláčani ľudia nie sú zvyknutí, že niekto im chce naozaj porozumieť, ba dokonca ani počúvať ich rozprávanie.

Otázky ohľadom typickej činnosti, javu, udalosti, osôb sú nápomocné aj v prípadoch, keď chceme zistiť, ako by bol daný jav hodnotený v krajine pôvodu a čo znamená vo svojom pôvodnom kontexte.

*Ako vyzeral váš typický deň v Bagdade? (...)*

*Čo sa vo všeobecnosti deje potom, keď sa niekto stane členom X? (...)*

*Mohli by ste mi, prosím, opísať, čo všetko robí bežný člen ochranky? (...)*

*Čo sa vo všeobecnosti očakáva od ženy v Afganistane? (...)*

*Aké rôzne etnické skupiny žijú vo vašej obci? (...) Čo je pre nich typické? (...)*

*Aké typy usadlostí sú v Ekangte? (...)*

Predstavitel' danej kultúry dokáže opísať svoju kultúru z perspektívy vlastnej sociálnej vrstvy hodnovernejšie než vonkajší pozorovateľ. Odborná publikácia, internetové zdroje alebo informačné databázy nemajú ako nahradiť opis situácie informátorom. Pri opisovaní situácie sa odporúča strieďať otázky ohľadom všeobecných a kontextuálnych informácií.

### **Otázkou na konkrétne sa dozvieme opis špecifického javu**

Po zistení všeobecných súradníc daného javu sa môžeme opýtať na konkrétnu situáciu informátora, na osobný kontext udalosti. Z hľadiska rozprávajúceho je toto poradie otázok aj príjemnejšie a zas počúvajúci môže lepšie pochopiť opisovaný obraz. Špecifickú situáciu dáva informátor niekedy do kontrastu, niekedy do podobnosti s tým, čo sa dialo okolo neho, a k porovnaniu ho môžeme priamo aj vyzvať. Nasledujúce špecifické otázky sú voľným pokračovaním všeobecných príkladov uvedených vyššie.

*Mohli by ste, prosím, podrobne opísať, ako vyzeral váš deň v Bagdade jeden deň pred vašim odchodom? (...) Prosím, opíšte aj miesta a názvy ulíc, na ktorých ste sa nachádzali. (...)*

*Čo sa stalo v priebehu niekoľkých dní po tom, keď ste podpísali dohodu o spolupráci s X? (...)*

*Čo ste robili ako člen ochranky v deň útoku? (...)*

*Spomenuli ste, že pochádzate zo strednej vrstvy, ale napriek tomu ste sa museli vydať. Aké pravidlá ste museli dodržiavať konkrétne vy? (...)*

*Čo sa stalo, ak ste ich nedodržali? (...)*

*Aké etnické skupiny ste poznali vo vašom najbližšom okolí? (...)*

*Čo konkrétne ste s nimi zažili vy? (...)*

*Ako vyzerala vaša usadlosť v Ekangte? (...)*

Konkretizujúce otázky podporujú tok interview zvlášť vtedy, keď nadväzujú na to, čo už spomenul informátor. Otázky ohľadom špecifických javov sa tiež dajú položiť opisne, tak, aby boli otvorené, ako bolo uvedené v príkladoch.

.....  
Otázka:

*Zvyknem dávať kontrolné otázky, reálne z oblasti, o ktorej žiadateľ povie, že z nej pochádza. Opýtam sa, aká rieka preteká mestom, keďko obyvateľov má to mesto, aké sú hlavné ulice. Osvedčilo sa mi to. Napríklad Iračania to vedia plynulo. Pokiaľ tvrdí, že je z obce, ktorá leží na istej rieke, a nevie, že ako sa tá rieka volá, je to pochybné. Mal by tiež vedieť o politických situáciách a udalostiach, ktoré sa stali v danom čase. Pokiaľ tam má nezrovnalosti, neverím mu; ak hovorí plynule, všetko zapadá. Jestvuje dôvod na spochybnenie takéhoto postupu?*

Odpoveď:

Kontrolné otázky ohľadom reálií môžu pôsobiť neutrálne v kvízoch, ale na pohovoroch so žiadateľmi o azyl môžu naštrbiť dôveru. Špecifikujúce otázky je možné položiť aj opisne, aby sme sa vyhli atmosfére policajného výsluchu, a predsa sa dozvedeli konkrétne detaily.

*Mohli by ste mi, prosím, detailne opísať obec/mesto, v ktorom ste žili? (...)*

*Ktoré kultúrne pamiatky by ste mi určite chceli vo svojej krajine ukázať, keby som k vám mohol prísť na návštevu? (...)*

*Ktoré prírodné úkazy vo vašej krajine by ste radi ukázali cudzincovi, ak by sa ocitol vo vašej zemi? (...)*

*Hovoríte, že ste nikdy predtým necestovali, a preto mi nemáte ako povedať zaujímavosti zo svojej krajiny. (...) Možno z rozprávania spolužiakov viete o nejakých zaujímavých miestach vo vašej krajine. Ktoré ste chceli navštíviť vy ako dieťa? (...)*

*Hovoríte, že ste nikdy necestovali ani nechodili do školy (nerozprávali o takých veciach so spolužiakmi).*

*Opíšte mi, prosím, podrobne len tie geografické miesta, ktoré dôverne poznáte. (...)*

*Kam by ste ma zaviedli vo svojom najbližšom okolí? (...)*

*Ako ste to nazývali? (...)* (ak to bude príliš malé miesto, ktoré sa nenachádza na mape, alebo ak informátor uvedie lokálne názvy, ktoré sa od geografických väčšinou líšia) *Môžete mi, prosím, opísať mesto, ktoré je k vašej obci najbližšie? (...)*

## V. Typy otázok

---

*Hovoríte, že nepoznáte geografické názvy, lebo ste sa do tej oblasti prisťahovali len nedávno. Mohli by ste mi opísať miesto, kde ste žili pred tým? (...)*

*Spomínali ste, že ste boli šoférom. Na akých trasách ste sa pohybovali najčastejšie? (...)*

*Hovorili ste, že ste prevádzkovali autodielňu/obchodnú spoločnosť. Z akých regiónov ste mali zákazníkov? (...)*

Pri kladení zatvorených otázok môže mať pýtajúci sa pocit, že ich nikdy nie je dost', pretože nedokážu vyvolať celistvé odpovede. Otvorené otázky naopak niekedy vyvolajú informáciu, na ktorú by sa nás ani nenapadlo opýtať a ktorá by inak nebola objasniteľná.

## VI. POMOCNÉ TECHNIKY

### Kreslenie máp a obrázkov pomáha opisu

Kreslenie je jedna zo zaužívaných pomocných techník v etnografickom interview. Rozprávajúci dokáže niekedy pomocou náčrtov či schém jasnejšie vyjadriť to, na čo sa ho pýtame. V niektorých príručkách sa dokonca odporúča už na začiatku rozhovoru dať informátorovi papier a ceruzu s vysvetlením, že ak by chcel niečo znázorniť graficky, je to vítané. (Spradley 1979) Ak sa informátor ostýcha, alebo sa necíti zručný, ten, ktorý interview vedie, môže paralelne s rozprávaním kresliť akoby za informátora. Ten vidí obraz a presní požadované detaily.

V ľudskej mysli sa vizuálne predstavy neustále tvoria a neustále menia – aj počas rozprávania. Niekedy tieto predstavy bránia pochopeniu. Príkladom je nasledujúca ukážka. Sugestívne a vyčítavé otázky naznačujú, že opytujúci vopred predpokladá nedôveryhodnosť žiadateľa. Vedenie interview „pevne drží v rukách“, a len zriedka nechá žiadateľa rozprávať bez prerušenia. Neoveruje informátorove tvrdenia, ale vlastné domnienky. Ako jadrne hovorí jeden z Murphyho zákonov, logika je systematická metóda ako prísť k nesprávnym záverom bez pochybností.

*A: Dom bol obklúčený – to som pravdaže nevedel. (...) Vyskočil som z postele, otvoril som dvere na svojej izbe a uvidel som, ako sa na dvor rúti transportér...*

*M: Ako ste to mohli vidieť? Stále mi to tu nesedí. Videli ste cez pootvorené dvere na bránu – veď brána je na vchode domu. To ste boli pri vchode?*

*A: ?*

*M: Ak je brána bránou,... alebo ste videli za roh? Predsa len asi, nakreslite to, aby som to vedela napísať. Nechcela som sa do toho púšťať, lebo to zdržuje. Ak hovoríte brána, musím vedieť, aká je to brána.*

*A: A. nakreslil dom štvorcového pôdorysu s nádvorím, pričom súčasťou jednej z jeho stien bola brána.*

*M: Teraz mi je to jasné. Predstavila som si normálne, štandardne bránu na pozemok... Bol to vojenský transportér?*

*V zápisnici je uvedené: Vyskočil som z postele, pootvoril som dvere, ktoré viedli na dvor domu, a videl som na dvore vojenský transportér.*

To, čo považujeme za „normálne“ či za „štandardné“, nikdy neplatí všeobecne. Každá predstava sa vzťahuje na istých aktérov, v istom historickom čase a na geografickom mieste, ktoré na daný jav vplývajú a menia ho. Náčrt môže byť skratkou k pochopeniu situácie, ktorá je pre nás nevyhnutne nová. Žiadateľovi zároveň dáva možnosť situáciu opísať z vlastnej, autentickej perspektívy.

Obzvlášť užitočné je požiadať informátora, aby kreslil schematické náčrty pri rozprávaniach o pohybe, trasách, presunoch. Rozprávanie nad obrázkom totiž podnecuje rozpomínanie a sústredenie a prispieva k celistvejšiemu usporiadaniu informácií.

Mapy a obrázky sú tiež len pomôckami, ktoré podobne ako verbálny popis môžu jednotlivcovi vyhovovať alebo aj nevyhovovať. Je zaujímavé, že je kultúrne naučené aj to, že vnímame priestor a situáciu ako nakresliteľné. Napríklad jedna z mojich priateľiek, ktorá Bratislavu dobre pozná, napísala, že by som ju kreslením priestoru úplne odpísala ako človeka, ktorý v Bratislave nikdy dlhšie nežil, hoci by mala nakresliť len cestu z domu do práce. Sú ľudia, ktorí nevedia popísať ulice, nakresliť priestor, ale v pohybe nájdú všetko.

### Neverbálny prejav je súčasťou opisu

Ak pozorujeme komunikáciu v skupine, obvykle sa javí zložitejšia pre vonkajšieho pozorovateľa, než pre samotných účastníkov. Navyše, ak daná skupina rozpráva nám neznámou rečou, vnímame len intonáciu zvukov. Podobne je to aj s rečou, ktorej rozumieme: ak je hlasnejšia než sme zvyknutí, reagujeme na ňu už len ako na signál. (Dunbar, Knight, Power 1999) Napríklad, ak niekto kričí, oveľa viac než na význam slov reagujeme na krik. Krik signalizuje nebezpečenstvo a potrebu úniku či boja. Nie je krik ako krik: decibelová hranica toho, čo sa už považuje za krik ba dokonca aj pociťuje ako krik, je podmienená zvykmi v krajine pôvodu. Podobne aj v bežnej reči hlasitosť konverzácie má istý kultúrny význam v krajine pôvodu, kým za hranicami môže vzbudzovať celkom iné pocity. Mimo vlastnej skupiny, v cudzine, ľudia vnímajú gestá a farbu hlasu o to viac, že slovám nerozumejú. K nemnohým výrazom tváre, ktorým ľudia rozumejú bez ohľadu na etnickú príslušnosť, patria vyjadrenia odporu a úsmev. Malý pohyb svalov na tvári dokáže spôsobiť oveľa väčší pohyb v celom tele: znechutený výraz tváre automaticky druhých odpudí, úsmev a smiech ich priťiahne. (Brown 1991) Neverbálne správanie oboch komunikujúcich môže udržiavať odstup a zdržanlivosť – tak vo vyjadrovaní, ako aj v opytovaní.

V rozhovore dvoch ľudí z rôznych kultúr je zvlášť potrebné získavať slovnú spätnú väzbu. Prikyvovanie hlavou zhora dole, hoci aj sprevádzané slovami „yes, yes sir, yes, yes ma‘ am“ totiž zriedka znamená súhlas. Je to podobné, ako keď Američan so zdvorilostným úsmevom „it‘ s interesting“ dá najavo, že ho téma vôbec nezaujala, ba že sa mu javí nudná. Naopak, kývanie hlavou z boka na bok vôbec nemusí znamenať nesúhlas, v niektorých indických krajinách tak dokonca ľudia prejavujú spokojnosť. Prikyvovanie je často len zdvorilostným

prejavom rešpektu voči nadriadeným osobám. Mlčanie zas nemusí znamenať, že niečo nie je v poriadku. Mnohé národnosti mlčia, keď usúdia, že nie je potrebné hovoriť, alebo ak sú smutní, alebo potrebujú byť osamote, a nič iné z toho nemusí vyplývať.

V štýle prejavu napríklad v krajinách Latinskej Ameriky sa považuje za zdvorilé nevyjadrovať sa s istotou, rázne, asertívne a jednoznačne ani o veciach, ktoré sú samozrejmé. Váhavý prejav, ktorý častejšie užíva slová ako *možno, asi, celkom*, a iné nepriame tvrdenia, je považovaný za oveľa slušnejší. (Berk-Seligson 2002) V našich podmienkach by sme mohli mať dojem neistoty, ale pre hispánske krajiny je to súčasťou prejavu úcty. Podobne aj v niektorých ázijských krajinách priame vyjadrovanie pôsobí až útočne.

Opatrnosť sa odporúča aj pri prejavovaní súhlasu. V indických a arabských kultúrach sa za určitých okolností nepatrí vyššej autorite odpovedať *nie, neviem*, alebo neodpovedať vôbec, či nebudaj odmietnuť pomoc, prosbu či žiadosť. Je zvykom, že ľudia majú snahu druhým vyhovieť a potešiť ich. Ten, kto sa ocitne v úzkych a nemôže vyjsť v ústrety, si preto radšej niečo vyhýbavé vymyslí, alebo ponúkne nejakú náhradu, len aby nepovedal *nie*. (Khidayer 2009)

Podobne očný kontakt je v prípade vyšších autorít nežiaduci. Aj keď môže vyzeráť vyhýbavo, je skôr prejavom úcty, než znakom viny. Klopenie zraku je rozšírené v ázijských, afrických, hispánskych, austrálskych a v niektorých prípadoch aj arabských kultúrach. Podobne je nepatričné prejaviť emócie, aj v prípade vlastných traumatických zážitkov, aj na úkor toho, že svedectvo o prenasledovaní pôsobí nepresvedčivo. (Berk-Seligson 2002) Ak nie je človek naučený vyjadrovať ani náznak pocitov na verejnosti či pred autoritami, nemá ako túto normu zmeniť ani v inom kultúrnom prostredí.

Môže sa tiež stať, že sa imigranti oblečú nad alebo pod naše očakávania. Neprimerané ošatenie je tiež výsledkom kultúrnych zvyklostí, podobne ako zdobenie tela. Je potrebné poznamenať, že nadmerné líčenie u žien v mnohých krajinách je očakávané a aj keď v našich pomeroch môže pôsobiť neprístojne, je len signálom, že dané stretnutie je považované za hodné maximálnej úpravy, a nič viac.

Neverbálne prejavy sú veľmi účinný nástroj komunikácie a sú v každej spoločnosti odlišné: zväčša závisia od sociálneho postavenia. Ak sa niekto usmieva v situácii, kedy to neočakávame, nemusí to znamenať výsmech. Ak niekto prikývne, neznamená to vždy súhlas alebo porozumenie. Ak sa niekto nedíva priamo do očí, neznamená to, že nechce komunikovať. Ak je niekto ticho, neznamená to, že nevie odpovedať, alebo že rozprávajúci nechce pokračovať.



Odmlika zo strany imigranta môže byť len bežnou súčasťou kultúrneho prejavu. Obvykle sa totiž považuje za neprístojné „mlieť bez prestávky“.

Ak sa nám javí, že ticho by malo byť narušené, odporúča sa zopakovať to, čo povedal informátor naposledy: „*hovorili ste že, ...vy ste kde boli v tom čase...*“ (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007)

Ticho je tiež jeden z najúčinnějších prístupov, ako podporiť rozhovor. Až keď prestaneme aj „ľukať“ do počítača, myslieť na ďalšiu otázku, overovať domnienku, sledovať pohyby očí informátora a zostaneme naozaj ticho, dávame druhému signál, že počúvame. Nejde pritom o žiadne navádzanie na psychologizujúci rozhovor. Ticho je to, čo rozhovor uzemňuje a privádza k jadru veci. Jediný zvuk, ktorý neoberá ticho o jeho podporný účinok, je „hm“. (Bernard 1995) Načúvanie s občasným prirodzeným pohmkaním signalizuje naladenie sa na frekvenciu rozprávaného. Ak potrebujeme niečo overiť, dopĺňajúcu otázku položíme potom, čo nám dá rozprávajúci signál, že dohovoril.

.....  
Otázka:

*Niektorí žiadatelia sú ticho preto, lebo si už nevedia nič vymyslieť. Niekedy sa stane, že sú na pohovore, a vôbec nespolupracujú. A čo ma vytáča, je, keď sú ešte aj drzí. Prečo by som sa kvôli nim mal namáhať?*

Odpoveď:

Nikdy nemáme stopercentnú istotu, z akých dôvodov niekto mlčí. Úcta nič nepokazí, dokonca ani v prípade nevhodných poznámok zo strany žiadateľa. Napríklad medzi dôvodmi vycestovania migrantov môže byť aj to, že v istých kultúrnych oblastiach je otázkou mužskej cti „ísť do sveta na skusy“. Za prejavmi agresívneho maskulínneho správania je často strach z neúspechu a bolesť z predchádzajúcej prehry. Ak sú ľudia presvedčení o tom, že na Slovensku nechcú byť – z akýchkoľvek dôvodov – nemajú ani dôvod spolupracovať. Aj v takýchto prípadoch poskytujú otvorené otázky zaujímavejšie odpovede než zatvorené otázky.

## Spresňovanie: prerušovanie trhá súvislosti a nat'ahuje rozhovor

V každom rozhovore sú miesta, ktoré sú nedostatočne opísané. Existuje viacero stratégií, ako doplniť chýbajúce informácie. (Bernard 1995) Medzi spresňujúcimi otázkami a skákaním do reči je priepastný rozdiel, ktorý každý pozná osobne. Spresňujúce otázky sa tvoria prerozprávaním a nadviazaním na už povedané – takzvaný echo efekt. Nasledujúca ukážka ilustruje, ako sa prerušovaním neúmerne predlžuje rozhovor.

*M: Kedy to bolo? To som chcela vedieť, keď som vás prerušila.*

*A: Ten únos bol 13. 2. 2006.*

*M: Ja som to chcela mať v takom súvisle, aby to bolo jasné, len som to chcela mať poporiadku. Sme to nedokončili... konšpirácia – vráťme sa teda tam.*

*(...)*

*A: Nehodlali sme v tom dome bojovať, lebo tam bola aj jeho manželka a deti...*

*M: Preruším vás. To je jedna z otázok, ktoré som si pre vás prichystala. Čo vás viedlo k tomu, že ste išli tým zadným vchodom von?*

*A: Pretože keď je útok, treba sa mu vyhnúť.*

*M: Mám tomu rozumieť tak, že vy ste chceli ujsť? Chcem to počuť, prečo ste chceli odísť.*

*A: Mohlo sa stať, že keby došlo k boju, utrpeli by aj ženy a deti.*

*M: Čo to bolo, ako sa to opýtať. Chceli ste vyjsť z toho domu, ešte predtým vás niečo k tomu mohlo viesť. Ale bez toho, aby ste mi povedali, čo si myslím, nemôžem pokračovať.*

*A: Je tam veľa faktorov.*

*A. menuje rôzne faktory, pričom M prejavuje nespokojnosť, lebo chce počuť iný faktor, naznačuje strach, zbabelosť, či zlyhanie.*

*M: Tí muži boli v maskáčoch alebo ako boli odetí? Aké mali zbrane?*

*A opisuje.(...)*

*A: Vyhodili nás z auta, postavili k stene a začali nás biť.*

*M: Čím?*

*A: Nohami, rukami, palicami.*

*M: Akými palicami?*

*A: Policajnými obuškami.*

*M: Ako dlho to trvalo?*

*A: Pre mňa to netrvalo dlho, lebo som stratil vedomie, prišlo mi zle od srdca. Ako to bolo u ostatných neviem, lebo sme sa o tom nezhovárali.*

*M: Kedy ste sa prebrali?*

*A: Hm, to vám nemôžem povedať, lebo nebola možnosť sledovať čas.*

*M: To je logické. Čo sa potom dialo, keď ste sa prebrali?*

Väčšina odpovedí žiadateľa je kratšia než otázka. Naopak, pri vhodne postavených otázkach sú odpovede zväčša dlhšie než otázky, nakoľko otvorené otázky vedú k opisu, zatvorené k stručnej odpovedi. Triedenie dát sa preto odporúča, až keď informátor na istú tému dohovoril.

.....  
Otázka:

*Nemám istotu, že žiadateľ sa bude vyjadrovať k tomu, čo potrebujem zistiť pre účely posúdenia žiadosti. Mám potrebu tak interview často usmerňovať. Keď viem, čo chcem zistiť, prečo by som nemal informátora prerušiť a pýtať sa ho len na to?*

Odpoveď:

Stáva sa, že pre nedostatok času alebo pre osobnú predstavu, ako má opis vyzeráť, skácame informátorovi do reči s krátkymi doplňujúcimi otázkami, hoci aj s dobrým úmyslom. Časté prerušovanie môže mať za následok nielen stratu dôvery, ale aj stratu informácií o kontexte, ktoré sa potrebujeme dozvedieť. Na pohovoroch sa pojednáva o situáciách, ktoré žiadateľ prežil – v istom kontexte. Každá sociálna situácia sa odohráva v určitom priestore, ako udalosť v istom čase, ktorej svedkami sú ľudia patriaci do istých sociálnych skupín. Tento trojitý parameter: priestor, čas a členstvo v sociálnej skupine pre hodnoverný opis situácie znamená niečo podobné ako zachytenie troch geometrických súradníc určitého bodu v priestore: ak by chýbala čo len jedna, opis by bol neúplný. Čo najrýchlejšie vyplnenie dotazníka znamená aj to, že otázky aj odpovede sú obvykle stručnejšie, bez príbehu, bez vysvetlenia. Zasadenie do prostredia, v ktorom žije informátor, nám môže poskytnúť len on sám. Opytujúci tento môže otázkami osobný kontext vedome utlmiť alebo podnieť.

.....  
Otázka:

*Mám pocit, že otvorené otázky sú zdlhové. Musím sa sústrediť, ako sa ich pýtať a niekedy ani nevedú k odpovedi, ktorú potrebujem počuť. Prečo by som nemal klásť zatvorené otázky z dotazníka také aké sú?*

Odpoveď:

Spôsob, akým kladieme otázky, súvisí s cieľom pohovoru. Ak sa sústredíme na vyplňovanie položiek v dotazníku, všetky informácie, ktoré sa práve očakávanej informácie netýkajú, odkladáme nabok, a zvykneme poznamenať, že „tomu sa budeme venovať neskôr“. Takýto rozhovor je pre obe strany únavný, a ak aj niekedy položíme otvorenú otázku, máme pocit, že nás zdržuje.

Ak sa nesústredíme na naše očakávania, ale svoju pozornosť venujeme plne informátorovi, nadväzujeme na to, čo nám hovorí. Nechávame sa viesť jeho niťou. Takýmto spôsobom sa dozvieme detaily v jeho poradí. Šanca, že vôbec prejdeme labyrintom nových informácií, je tak nepomerne väčšia. Keď prerušujeme rozprávanie zavretými otázkami, je to ako keby sme v labyrinte presekávali múry, aby sme spravili skratky. Ak sa nám podarí uvažovať spolu s ním bez skákania do reči, dôjdeme do cieľa rýchlejšie, hoci sa to tak na prvý pohľad nemusí javiť.

### **Písanie poznámok podporuje neprerušované rozprávanie**

Neprerušovaný príbeh má tú výhodu, že informátorovi sa „nepretrháva niť“ a môže vysvetliť súvislosti zo svojho uhla pohľadu. V takom prípade presné znenie výrokov dokáže len záznamník alebo stenograf. Ak však nič z toho nemáme k dispozícii, antropológovia používajú skrátene zápisky, tzv. škrabky, ktoré sa neskôr rozpišu do celých viet. (Bernard 1995)

Pri nahrávaní sa dá oveľa lepšie neverbálne komunikovať, počúvajúc len občas zapíše poznámku a díva sa človeku do očí. Zapišať sa tiež odporúča aj to, čo sa deje nad rámec zvukového záznamu. Bez ohľadu na to, či sa rozhovor nahráva, sa odporúča robiť dôkladné poznámky. Tie umožnia, že nie je potrebné skákať do reči len preto, aby sme niečo nezabudli, a aj preto, že sa tak dajú lepšie vytvoriť kontextovo vhodné otázky. Ideálne pre tvorbu nadväzujúcich otázok je teda skombinovať kvalitný záznam a plnú pozornosť. Dotazník sa tým spôsobom mení na bodový zoznam s flexibilným poradím tém.

Pri zapisovaní je potrebné dbať na rozlišovanie rôznych jazykových registrov: jazyka informátora, osobných postrehov a hodnotenia z pozície inštitúcie. Poznámky sú predovšetkým opisné a týkajú sa predmetu rozhovoru. Odporúča sa však zaznačiť si zvlášť aj vlastné zistenia ohľadom technického postupu počas rozhovoru a rozlišovať, čo sa za akých podmienok osvedčilo.

Napríklad dodržanie poradia a formy otázok z dotazníka vzťahujúceho sa na zákon o azyle má za následok, že len zaznamenávanie základných údajov o pôvode, vzdelaní a zamestnaní môže trvať aj tri hodiny. Než sa dostane na dôvody, sú všetci zúčastnení značne vyčerpaní. Rozhodovač nemôže vopred vedieť, ktoré údaje sú kľúčové. Zväčša ide do podrobností v každej zo 42 položiek dotazníka. (viď príloha) Mnohé detaily sa však až neskôr ukážu ako nepodstatné vzhľadom k dôvodom úteku. V zázpisnici sú dialógy tohto typu následne zhrnuté do pár viet. (viď predchádzajúce ukážky)

Nasledujúca ukážka je príkladom, kedy rozhodovač chce všetky položky poctivo prejsť, avšak zatvorená forma otázok mu nedovoľuje plynulo pokračovať.

*M: Tak to máme, štúdium, práca, to máme.*

*A: Po štúdiu som sa vrátila späť k pôvodnému podnikaniu.*

*M: Postačoval vám príjem na vyžitie?*

*A: Áno.*

*M: Kam ste dávali peniaze?*

*A: Rodičom. Mala som viac než dosť, aj pre nich, aj pre seba, žila som s nimi.*

*M: Kam ste dávali zvyšok peňazí, keď ste žili u nich? Keďže ste žili na útratu rodičov, mali ste to ako vreckové. Kto platil za vaše šaty, jedlo,...*

*A: V našom dome je to inak.*

*M: Kde ste mňali tie peniaze?*

*A: Kupovala som si šaty, a synovcom a neteriam a priateľom dary.*

*M: Aj ste si odkladali?*

*A: Áno, šetrila som si tiež.*

*M: Ako dlho to takto trvalo?*

(...) Zisťovanie podrobností z rôznych zamestnaní trvá ďalšiu hodinu. Žiadateľka striedavo pracovala a študovala, potom pracovala asi v piatich rôznych zamestnaniach.

*A: (...) A vtedy začalo moje prenasledovanie.*

*M: Ja chcem zmapovať zamestnanie, ostatné nechajme bokom.*

*A: Vtedy som odišla z krajiny, ale môj podnik bol funkčný a je funkčný dodnes.*

Vyššie uvedené informácie by sa dali zistiť otvorenými otázkami, v ktorých by žiadateľ odpovedal na viaceré položky súčasne: *Povedzte mi, prosím, o vašom príjme.(...) Ako ste hospodárili so svojimi peniazmi?* Všetky ďalšie konkretizujúce otázky by sa odvíjali od odpovedí na predchádzajúce všeobecné otázky. Ak rozhodovačove otázky smerovali k potrebe zistiť, či by si dokázal žiadateľ na odchod z krajiny zarobiť sám, mohol by sa opýtať: *Povedzte mi, prosím, o finančnej stránke vášho odchodu.*

.....  
Otázka:

*Ako sa dá sklbiť vpisovanie údajov do štruktúrovaného dotazníka so zapisovaním neštruktúrovaného rozprávania žiadateľa? Ak by som mala dotazník poňať len ako bodovník, tak si neviem predstaviť, ako spracovať celé to rozprávanie.*

Odpoveď:

V ideálnom prípade sú dvaja zapisovatelia – jeden pohovor vedie, robí si vlastné poznámky počas rozprávania informátora, a druhý asistuje, t. j. extrahuje položky do dotazníka podľa toho, ako ich rozprávajúci spontánne hovorí, pričom obaja na záver s informátorom vyplňujú chýbajúce údaje. (Vždy sa dbá na to, aby informátor rozumel, prečo sú na interview prítomní viacerí ľudia.) (Bernard 1995)

Dať prednosť v rozprávaní príbehu informátora pred dotazníkovými položkami vo fixnom poradí má však veľké výhody. Nielen že sa zapisovateľ dostane „do obrazu“ nenúteným spôsobom, ale navyše získa oveľa hodnovernejšie údaje. Aj keď by pohovor viedol len jeden človek, je možné zapisovať slová informátora tak, ako ich hovorí, a zároveň sa držať tém: tak sa to deje vo väčšine etnografických interview. Osobné údaje v dotazníkoch sa odporúča vyplňať zásadne na záver rozhovoru. (Disman 1993) Spoločne s informátorom sa tak zapisovateľ zároveň opätovne uistí, či pochopil predchádzajúce údaje správne. Hĺbkové interview tohto typu šetrí čas: trvá jeden a pol až tri hodiny.

## VII. TLMOČENIE V INTERVIEW

### **Sociolingvistika: kultúrne citlivý preklad je verný jazyku rozprávajúceho**

V posledných rokoch sa úloha tlmočenia v právnych situáciách venuje zvýšená pozornosť. (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008) Prekladatelia sa zvyknú zhodnúť na tom, že v preklade je potrebná adekvátnosť, vecná správnosť, gramatická správnosť, štylistika, pravopisná správnosť a dokonca aj estetická úroveň, ktorá zodpovedá čo najvernejšie pôvodnému textu. (Bázlik 2009) Podobne aj v tlmočníctve sa pod pojmami adekvátnosť a vecná správnosť rozumie aj správne pretlmočený kultúrne podmienený význam slova. Na tomto mieste by som rada upriamila pozornosť na prelínanie predmetov výskumu antropológie a translológie, ktoré sa vo svete študujú v interdisciplinárnych odboroch – *lingvistická antropológia, sociolingvistika a etnografia komunikácie*. Tie vychádzajú z tvárnosti jazyka a rečí, ktoré vždy súvisia s kontextom výpovede a s príslušnosťou jednotlivca k istej spoločenskej triede.

Jestvujú teórie, ktoré tvrdia, že druhému človeku či kultúre nemožno porozumieť, pretože jazyk je nepreložiteľný vo všetkých svojich detailoch. Rovnako existujú aj odlišnosti vnútri jedného jazyka: je to napríklad zjavné medzi uzavretými skupinami, ktoré spolu zdieľajú vlastnú kultúru a hovoria slangom. Pre vonkajšieho pozorovateľa je ich komunikácia nepochopiteľná, ani keby bola v tej istej reči. V príručkách ako viesť interview sú často uvádzané zložitejšie techniky, ako sa dopátrať k istým informáciám. Najkratšou a azda aj najzaujímavejšou cestou je však učiť sa jazyku informátora. (Spradley 1997) Špecifiká životnej situácie sú tak objasniteľné oveľa dôkladnejšie. Pre správny priebeh interview je preto nevyhnutné, aby prekladateľ osobný jazyk informátora „vyhmatal“ a rešpektoval ho.

Osobný jazyk je natoľko špecifickou zmesou navrstvených kultúrnych znalostí, že niet takej publikácie, ktorá by mohla obsiahnuť a vysvetliť ani len najčastejšie inokultúrne významy. Navyše komunikácia je vždy podmienená kontextom, v ktorom sa odohráva, tak v čase, ako aj v priestore: historickom, geografickom, spoločenskom. Napríklad národy, ktoré spolu susedia, majú často vo svojich slovníkoch totožne znejúce výrazy, ktoré nesú iný, niekedy až opačný význam. (Zvlášť známe sú prekrývajúce sa pojmy v hospodárstve a intímnom živote v slovenčine, poľštine a chorvátčine.) Nie je potrebné vypracovať analýzu z lingvistickej archeológie na to, aby sme upustili od vysvetľovania rovnako

znejúcích výrazov bez zohľadnenia priestorového a historického kontextu ich používania. Niečo podobné sa však deje aj v bežnej komunikácii – rozprávajúci aj v rámci jedného jazyka používajú totožné výrazy s rozdielnym významom. Etnografia komunikácie preto upriamuje pozornosť na špecifickosť významu, ktorý najlepšie dokáže spresniť informátor. (Salzmann 1997)

Špecifickosť ľudskej komunikácie spočíva v tom, že nemusíme kódovať celý význam toho, čo chceme povedať, ba dokonca ani ho kódovať presne. (Sperber a Wilson 1995) Spoliehame sa na to, že počúvajúci pochopí význam aj menej presne povedanej vety. Obvykle sa význam toho, čo máme na mysli nikdy nezohoduje s tým, čo naozaj povieme. Aj významy jednoduchých viet sa opierajú o celý rad detailov, ktoré vyplývajú z kontextu situácie. Situácia je však zložitejšia, ak sa rozprávajú členovia dvoch rôznych kultúr. Znalosť kultúrnych pravidiel používania slov by sa dala prirovnať k znalosti tajomstva, ako otvárať jaskyňu plnú pokladov. „*Sezam, otvor sa!*“ je na prvé počutie nezmyselný príkaz. K poznaniu významov z iných kultúr však nie je potrebné, aby sme hľadali v orientalistických, antropologických či historických spisoch. Vhodne kladené otvorené otázky nám poskytnú práve tie odpovede, ktoré potrebujeme v tej chvíli.

Sú situácie, kedy len dôraz na iné slovo mení celý význam a na nesprávny preklad stačí neporozumenie intonácie.

*S: Ukradli ste toho koňa?*

*T: Hot ir gestolen a pferd?*

*A: Ikh hob gestolen a , pferd?*

*S: Čo povedal?*

*T: Povedal „Ukradol som koňa“.*

Správny preklad mal znieť: „Ja že som ukradol koňa?“ (Disman 1993).

## **Perspektíva emic a etic: tlmočenie má simultánný podiel na opise**

Výskumy o tlmočení v právnych prostrediach upozorňujú na to, že tlmočník nikdy nie je automatom na preklad, a má väčší podiel na výpovedi, než sa všeobecne predpokladá. (Berk-Seligson 2002) Rozlišovanie rovín v jazyku *emic* a *etic* – zvnútra a zvonka či bližšie informátorovi, alebo bližšie inštitúciám – znamená byť si vedomý rôznych rovín podania prekladu.

Niečo také ako dokonale presný a neutrálny preklad nemôže jestvovať: jazyk informátora je tlmočením nevyhnutne zmenený. Tlmočník je v mimoriadne citlivej pozícii nielen pre hľadanie vhodných jazykových náprotivkov z dvoch



rôznych jazykov, ale aj pre premostovanie viacerých profesijných oblastí. Rôzne jazykové štýly nie sú totiž často zrozumiteľné ani členom istej jazykovej skupiny. Nestačí rozumieť slovensky na to, aby sme porozumeli napríklad jazyku práva, jazyku súdu, jazyku zákonov či jazyku úradov.

Osobnosť tlmočníka sa nemalou mierou tiež podieľa na celkovom dojme z osôb, pre ktoré tlmočí. Tlmočníci spoluvytvárajú celkový dojem z rozprávajúceho. Nielen slová, ale aj jeho neverbálny prejav – posadenie hlasu, intonácia, suché alebo presvedčivé kopirovanie rétoriky rozprávajúcich – dodávajú alebo uberajú na opise. Neverbálnym prejavom má tlmočník moc implicitne podporiť podozrenie, že žiadateľ poskytuje neúplné údaje, a má aj moc prejav žiadateľa zdôveryhodniť. (Maryns 2006) Tlmočník okrem svojho vlastného vkladu striedavo zastupuje dva rôzne hlasy: prispieva k opisu informátora, ale aj k opisu toho, kto kladie otázky.

Na prekladateľa môžu byť kladené rôzne požiadavky od každej zo zúčastnených strán. Na jednej strane je tlmočník zaviazaný čo najvernejšie tlmočiť, na druhej cíti tlak, ktorý vyplynie z kontextu interview. Tlmočník si je vedomý, že interview je samotným prekladom predĺžované. Zaznamenala som, že počnúc druhou hodinou interview (niekedy aj päť a viac hodínových) tlmočník prispieva k skracovaniu výpovedí tým, že zhutňuje isté úseky rozprávania žiadateľa. Závažné dôsledky však môže mať to, ak pre spätné návraty v myšlienkových pochodoch preskočí dôležité údaje. Stane sa tiež, že miesto prvej osoby začne používať tretiu a hovorí o žiadateľovi ako tretej osobe. Používanie spojení „*hovorí, že odišiel*“, namiesto „*odišiel som*“ má za následok, že žiadateľ stráca aj svoj malý vplyv, ktorý bol vo formuláciách viet v prvej osobe. Nezachovanie tlmočenia v prvej osobe je tiež obvykle spojené s pasívnejším hlasom tlmočníka a s neosobne znejúcimi formuláciami. Týmto aj inými spôsobmi môže tlmočník vyjadrovať až nadmieru nezúčastnený postoj, ktorý žiadateľovi signalizujú nezaujím a niekedy aj nedôveryhodnosť inštitúcie, pred ktorou svedčí.

Ak sa zdanlivo bezvýznamné detaily opakujú, aj mierny posun v tlmočení znamená posun v rozhodovaní. (Good 2007) Niektoré jazyky dovoľujú preklad jednej formulácie dvojako: „*zabudol to*“ či „*uniklo mu to*“, „*rozrhal to*“ či „*rozrhalo sa to na ňom*“, „*stratil som peniaze*“ či „*peniaze sa stratili*“, „*rozbil som pohár*“ či „*pohár sa rozbil (o mňa)*“. Mierne štylistické zmeny majú v slovenčine za následok, že sa v prvom prípade je označený „*vinník*“, kým v druhom sa pomenuje neosobná činnosť.

Povaha jazyka niekedy umožňuje výber medzi činným a trpným rodom. Môžeme si všimnúť, že niektoré tvrdenia vyvolávajú otázky, zatiaľ čo u iných je malá pravdepodobnosť, že budú položené. Ak žiadateľ povie „*vypočúvali*

ma“, „zadržali ma“, opytujúci bude skôr zvedavý, o koho išlo, ako keď povie „bol som vypočúvaný“, „bol som zadržaný“. Nie vždy sú si tlmočníci vedomí, že v prípade váhania aj takáto slamka prekladu zaváži. (Berk-Seligson 2002)

Nasledujúca ukážka ilustruje jemné štylistické posuny tlmočičky (T), ktorá nerešpektovala presné znenia, dokonca ani v preklade otázok rozhodovача. O žiadateľovi hovorí v tretej osobe. Zároveň je vidieť, že zatvorené otázky sú opakovane nepostačujúce. Jedna otvorená otázka „Akým spôsobom sa hradilo školné?“ by podnietila všetky uvedené odpovede. Ak by bola odpoveď predsa nedostatočná, špecifické otvorené otázky by sa týkali podrobností: „Kto rozhodoval o tom, kde budete chodiť do školy?“

*T: Je to súkromná škola?*

*A: Nie.*

*M: Vy ste za túto školu platili?*

*A: Áno, čiastočne.*

*T: Nie je to súkromná škola, ale musia prispievať istou finančnou čiastkou.*

*M: Pomáhal vám niekto s platením?*

*T: Rodičia to sponzorovali?*

*A: Áno.*

*M: Aj sama ste prispievali?*

*A: V našej kultúre je to tak, že nemáte právo si platiť poplatky sami. Peniaze, ktoré som zarobila, som dala rodičom.* [doslovný preklad žiadateľky – pozn. autorky]

*T: Rodiny žijú spoločne, pekne všetko čo zarobila, doniesla domov.*

*M: Zapisujem teda, za túto školu poplatky hradili rodičia.*

Tlmočnikov podiel na žiadateľovom svedectve sa prejavuje aj v parafrázovaní. Stáva sa, že tlmočník zhtní výpoveď tak, že urobí aj syntaktické zmeny, a povie slová, ktoré by informátor nikdy nepoužil. Ak prerozprávanie urobí sudca alebo rozhodovач, je to na jeho zodpovednosti, ale ak kondenzáciu textu urobí tlmočník, nik sa to nemusí dozvedieť, ba dokonca ani tlmočník nemusí vedieť, ako zmenil tok interview. Perspektíva emic alebo kultúrne verný preklad by mal zaručiť, že rozhodovanie o tom, ktorý údaj je a nie je dôležitý, je ponechaný výlučne na povolané osoby. Z pozorovaní rozhovorov s imigrantmi sa mnohí antropológovia, sociológovia, psychológovia aj lingvisti zhodujú, že rozdiel medzi povedaným, pretlmočeným a zapísaným je v niektorých prípadoch taký veľký, že sa stáva pre následnú interpretáciu kľúčový, často v neprospech imigranta. (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008)

Úloha tlmočníka má na pohovore so žiadateľom o azyl zásadný význam. Ak majú otvorené otázky viesť k opisu, pri inštruovaní tlmočníka je nevyhnutné zdôrazniť, aby boli aj otázky rozhodovača tlmočené doslovne a bez dodatkov. Aj neúmyselné zásahy tlmočníka môžu zmeniť výpoveď natoľko, že nastane informačný šum. V prípade, že v rozhovore prevažujú zatvorené otázky, sa môže stať, že sa tlmočník dostane do pozície, v ktorej musí klásť dodatočné opisné otázky, aby mohol povedané preložiť.

.....  
Otázka:

*Tlmočník musí niekedy tú otázku objasniť. Môže prilepšiť či uškodiť? Aj keď hľadáme neutrálnych tlmočníkov, situácia nie je vždy ideálna.*

Odpoveď:

V prípade, že tlmočník zistí, že žiadateľ nerozumie otázke a snaží sa otázku objasniť, môže sa stať, že nerozumieme, ako a čím ju objasňuje. Je preto vhodnejšie zjednodušiť kladenú otázku. Otázku by mal objasniť ten, kto ju kladie, pretože najlepšie vie, čo chce zistiť. Pre tlmočníka aj pre informátora je oveľa jednoduchšie, ak opytujúci nepoužije jeho „hantírku“, jemu známe triedenia a normy. Môže sa opýtať otvorenou opisnou otázkou len na predmet veci, bez vedľajších viet: *Povedzte mi, prosím, o... Mohli by ste mi, prosím, povedať, ako u vás prebieha... Opíšte mi, prosím, ako...*

Nasledujúca ukážka je ilustráciou troch zásadných a často uvádzaných problémov: *postupné spomínanie* (rozpomínanie sa deje pri rozprávaní), *nedostatočné tlmočenie* (zrejme nebol k dispozícii kvalifikovaný tlmočník) a *zmena údajov prerozprávaním* (iné je povedané a iné je v zápisnici). Žiadateľ vysvetľuje dôvody, prečo v predchádzajúcich pohovoroch došlo k nezrovnalostiam údajov. Vety, ktoré hovorí tlmočník, sú prekladom viet žiadateľa o azyl.

*S: (k žiadateľovi): Ale ste mi neodpovedali, že prečo ste to nepovedali na migračnom úrade.*

*T: Počas celého interview som si spomínal na veci postupne.*

*S: (k zapisovateľke): O tejto skutočnosti som nehovoril preto, lebo na tieto veci som si spomínal postupne.*

*T: Zrejme bola i chyba tlmočníka, lebo veľa vecí som vtedy nerozumel.*

*S: (k zapisovateľke): Tiež musím dodať, že pri rozhovore na migračnom úrade bol problém s tlmočením, málo z toho, čo bolo povedané, som pochopil.*

*S: (k žiadateľovi): Prečo ste nepovedali, že máte problém s tlmočením?*

*T: Keď som to na interview povedal, povedala: nevádi, pomôžte mi, tlmočnica. [zrejme doslovný preklad žiadateľa – pozn. autorky]*

*S: (k zapisovateľke): Keď som to povedal, tlmočnica mi povedala, že mi pomôže pri tlmočení.*

V tomto prípade žiadateľovu námietku riešila tlmočnica, ktorá mu povedala, že veď jej žiadateľ pomôže. Žiadateľ bol vyzvaný tlmočnicou k tomu, aby jej prípadné nejasnosti dodatočne objasnil a nie naopak. Paradoxne ešte aj na súde doslovný preklad nebol dostatočne zrozumiteľný zrejme pre zmenený slovosled a sudca do zápisnice poslednú vetu uviedol s opačným významom.

Často sa vyskytuje aj nasledujúca replika, ktorá v sebe tiež kombinuje odkaz na nedostatok otvorených otázok a problémy v preklade kontextu otázok.

*S: Prečo ste o tom nepovedali na migračnom úrade?*

*A: Nebola mi položená taká otázka, alebo som nepochopil všetky otázky, ktoré mi boli kladené.*

### Preklad kontextu: kultúrny význam sa komunikuje nepriamo

Na priebeh interview vplyva aj miesto a spôsob, akým sa odohrávajú. Každý prejav človeka je podmienený kontextom, no zriedka sme si vedomí všetkých faktorov, ktoré ho tvoria. Ako príklad poslúži rozostavenie účastníkov v súdnej sieni: tlmočník je po pravicí žiadateľa. V mnohých prípadoch na otázku súdu sa žiadateľ musí obrátiť k tlmočníkovi tak, že nevidí na sudcu. Strata priamej komunikácie nastáva nielen cez tlmočenie, ale aj cez neverbálnu komunikáciu.

Na to, ako a či vôbec niečo povieme vplyva jednak čas a priestor, v ktorom sme, účastníci – adresáti, ale aj mimojazykové vplyvy. V každej kultúre jestvujú normy pre to, čo môže byť vyslovené, kým, kedy, ako a kde. Pre žiadateľov je situácia pohovoru netypizovaná a často dopredu presne nevedia, čo sa od nich očakáva. Vypovedať o osobnom živote nie je ľahké ani blízkemu človekovi, o čo viac cudziemu a o ťažkých skúsenostiach. Osoba tlmočníka má preto zvláštnu pozíciu – tlmočník je často jediný, kto rozumie reči a niekedy aj kultúre žiadateľa o niečo viac než všetci ostatní.

Tlmočník je ten, ktorý bude vedieť rozlíšiť najskôr, aké jazykové registre informátor používa, aj aké sú ich významové možnosti. Vo všeobecnosti lingvistickí antropológovia vysvetľujú, prečo niektoré jazykové prejavy znejú veľmi jednoducho a iné zložito. Napríklad človek, ktorý bol zvyknutý žiť v hustej sociálnej sieti, patril do istého rečového spoločenstva. Takáto skupina používa vlastný zúžený jazykový kód, pretože sa opiera o široký a relatívne stabilný mimojazykový kontext. Ak nebol tento človek zvyknutý komunikovať aj mimo svojho rečového spoločenstva, mimo neho má problém – v reči sa javí ako prostý, hoci ním nemusí byť. Naopak človek, ktorý sa pohybuje hlavne mimo svojej domácej siete, musí používať prepracovaný jazykový prejav, pretože sa nemôže spoliehať na to, že ten, kto ho počúva, pozná jeho mimojazykový kontext. Jeho reč potom znie veľmi „sofistikovane“ – chce sa uistiť, že dovysvetľuje aj najmenší detail čo najpresnejšie. (Salzmann 1997)

Niektorí žiadatelia sú si neistí, že budú porozumení – reagujú buď tichom, alebo obsiahlym vysvetľovaním detailov svojho mimojazykového kontextu. V oboch prípadoch sa v opakovaných rozhovoroch zistilo, že sa oplatí počkať: niektorým ticho dá pocítiť priestor a po odmlke povedia pointu, iní sa k pointe vrátia cez rozprávanie. Výskumy potvrdzujú, že ľudia sami vrátia k hlavnej línii rozprávania aj po (zdanlivo) nezmyselných odbočkách. (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007)

Kultúrny význam slov je komunikovaný nepriamo: len zriedka slovami, viac kontextom a neverbálnym správaním. Napríklad slovo *sedliak* malo iný význam pred sto rokmi ako dnes, iný vo vyššej vrstve ako v nižšej, iný na dedine ako v meste. Každé slovo môže mať až protichodné významy pre hovoriaceho i počúvajúceho. Je zriedkavé, aby informátor vysvetľoval pojmy, ktoré používa – ľudia bežne hovoria jazykom svojej kultúry bez jeho analýzy. Kultúrne citlivé tlmočenie vždy berie do úvahy kontextuálny význam slov, a v prípade neistoty upozorní toho, kto kladie otázky, kedy je možná aj iná interpretácia.

Nasledujúca ukážka je príkladom toho, prečo žiadateľovi záleží na tom, aby mohol s rozhodovačom komunikovať priamo, bez sprostredkovateľa.

*Povedal by som všetko, ak by som sa mohol rozprávať priamo s rozhodovačom, to by som bol ozaj rád, ako teraz s vami. Prekladatelia môžu niečo dodať, niečo ubrať, a nerozumejú, čo cítim, nemajú poňatie. Viem veľa jazykov a nepotrebujem prekladateľa (anglicky, španielsky, francúzsky). Prekladateľa som sa bál, lebo je X (príslušník kultúry agresora – pozn. autorky), a neviem, čo je za tým, rozumiete, mám špeciálny prípad. V interview som mal dosť času, ale dával som len čiastkové odpovede – nevysvetlil som všetko, čo som mal, lebo som sa bál, a preskočil som isté detaily. Cítil som sa ponížený, aj typom otázok, aj spôsobom prekladu. Bola tam principiálna nedôvera.*

Z výskumov orálnej histórie je známe, že vo všeobecnosti ľudia majú sklon hovoriť menej otvorene v prítomnosti tretej osoby. Ideálne sa interview preto vedie vo dvojici. (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007) Z hľadiska výberu pôvodu prekladateľa sa ukázalo, že informátori reportovali strach z dvoch druhov tlmočníkov: tých, ktorí pochádzali z kultúry ich agresora, ako aj tých, ktorí boli z im blízkeho regiónu ich krajiny pôvodu. (Berk-Seligson 2002) V oboch prípadoch mali podozrenie, že môžu o nich prezradiť detaily, ktoré by viedli k ich ďalšiemu prenasledovaniu.

Pre úspešné vedenie interview je nastolenie dôvery medzi všetkými účastníkmi pohovoru najzásadnejšou vecou. V danom kontexte sa prejavuje nielen každého pôvod, ale aj vzdelanie, socioekonomické postavenie, vek, rod, výchova či osobnosť. Nedá sa preto zovšeobecniť správanie nejakej kultúrnej skupiny, nakoľko každý v nej má iné osobné východiská, a teda je vhodný aj iný postup v interview. Imigrant je zo ako jediný zo zúčastnených v pozícii, v ktorej nemá na výber. (Berk-Seligson 2002) Je preto na tom, ktorý interview vedie ako aj na tlmočníkovi, aby overili, či v danom kontexte interview môže pokračovať.

Samostatným problémom je voľba medzi konzekutívnym a simultánnym tlmočením vo forme šušotáže. Šepkanie do ucha prísediacemu počas súdneho pojednávania pre imigranta zaručuje oveľa väčšiu zorientovanosť v tom, čo sa o ňom hovorí z rôznych strán, než len keď sa dozvie o priebehu prípadu malé výňatky. V súčasnosti vo väčšine prípadov vybrané konzekutívne tlmočenie pre imigranta znamená, že nemá ako reagovať ani keby chcel, pretože nerozumie väčšine toho, čo sa povie.

### **Kultúrne špecifické výrazy: expertom je informátor**

Pre žiaden jazyk nejestvuje taký výkladový slovník, ktorý by dokázal opísať všetky významy slov v rôznych kontextoch. Dobrá správa je, že ako aj v mnohých iných prípadoch, aj v interview je postačujúce, aby boli kultúrne špecifické výrazy objasnené na mieste. Čo je podstatné a používané informátorom, by malo byť podstatné aj pre tých, ktorí počúvajú. Znalci jazyka môžu poznať mnohé z kultúrne špecifických fráz, napriek tomu sa môže stať, že informátor na ne nezareaguje, ak patrí napríklad do inej sociálnej triedy. Nasledujúca časť opisuje najčastejšie chyby počas tlmočenia z dôvodu neznalosti kultúrnych špecifik iných krajín.

Kultúrne rozdiely v interview sa prejavujú predovšetkým v troch oblastiach: v neverbálnom správaní, štýle prejavu a v použití pojmov bežného života. (O prvých dvoch oblastiach podrobnejšie v predchádzajúcej kapitole o pomocných technikách.) Spôsob opisu bežného života sa v mnohých krajinách podstatne líši: ľudia na celom svete so samozrejmosťou používajú podobné pojmy o čase, priestore, poštovej adrese, príjmoch, farbách, oslovenia pre príbuzných, či pomenovania častí tela, ale s rozličným významom.

Najčastejšie odmlky v interview pri otázkach ohľadom uvedenia presného dátumu a času môžu mať v zásade dve príčiny: rekonštrukciu spomienok a používanie iného typu kalendára a označovania času vôbec. (O oboch témach podrobne v úvodnej kapitole o pamäti) Vplyv na neisté určenie času má nielen nezvyk používať presné časové údaje, ale v niektorých jazykoch sa rovnako hovorí o minulej a hypotetickej, v iných o budúcej a hypotetickej udalosti. V tamilčine je jeden termín s významom očakávania, predstavy, predpokladu, aj predstierania. (Good 2007) Vo viacerých kultúrach sú podmieňovací spôsob, ako aj modálne slovesá („*mohli by ste?*“, „*vedeli by ste?*“, „*môžete?*“) chápané ako návrhy a nie ako hypotetické otázky.

Orientácia v priestore sa v rôznych kultúrach opisuje podľa rôznych princípov. Napríklad formáty poštových adries sa zásadne líšia: sú krajiny, kde nečíslujú domy, alebo ich číslujú podľa iných princípov než v Európe; nemusia jestvovať ani pomenovania pre ulice ani štvrte. Spôsob zaznamenania orientačných údajov nesúvisí s úrovňou civilizovanosti danej oblasti. Ak sa zdá, že imigrant uvedie príliš stručnú adresu, môžeme ho požiadať, aby vysvetlil, ako sa štandardne adresa zapisuje, ak by sme napríklad chceli poslať do jeho krajiny pôvodu list. Orientačné body sa tiež odvíjajú od prežitých situácií a aktivít na danom mieste, osobných aj komunitných. Môže sa stať, že žiadateľ bude vedieť pomenovať miesta podľa lokálnych prezývok, ktoré nebudú zaznačené na mape.

Pomenovanie príbuzných je na celom svete odlišné a je pridelované na základe veľmi rôznorodých pravidiel. Pravidlá spríbuznenia sa vzťahujú na všetkých členov danej skupiny a patria medzi najprísnejšie zachovávané aj trešané. Medzi najčastejšie nepochopenia dochádza pri preklade základných príbuzenských označení: *matka*, *otec*, *sestra*, *brat*, *bratranec*, *sesternica*, *ujo*, *teta*, *strýko*, *stryná*. V rodoch, ktorých sú sociálne väzby silnejšie, než je zvykom v Európe, sa príbuzenské puto prejavuje aj v synonymickom oslovení: informátor môže hovoriť pravdu, ak tú istú osobu označí ako *sestra*, *matka*, aj *teta*. Vie, že pokrvné ide o matkinu sestru, ale v rôznych kontextoch sa jej pomenovanie mení. Podobne otcovho brata môže v rozprávaní označiť ako *otca*, bratranca ako *brata*, sesternicu ako *sestru*. Vo viacerých kultúrach sa rozlišuje pomenovanie bratrancov a sesterníc z matkinej a otcovej strany v závislosti od toho, či sú od sestry, alebo brata rodiča. Taktiež môže prísť k osloveniu švagra a švagrinej ako brata a sestry, zvlášť, ak ide o mužovho brata či ženinu sestru.

V niektorých regiónoch je zvykom sobáš bratranca a sesternice zo strán sestry a brata (nie od dvoch sestier či od dvoch bratov), preto môžu mať partneri tých istých starých rodičov. (Berk-Seligson 2002)

Niektoré indické kultúry nemajú pojem pre *brata*, ale zvlášť pre staršieho brata a zvlášť pre mladšieho brata. Tieto isté pojmy používajú aj pre starších a mladších bratrancov. (Good 2007) V Indii, ale aj v iných kultúrach je tiež rozšírené oslovovať blízku priateľku rodná *sestra* a priateľa rodný *brat*.

Muslimovia môžu uzatvárať rôzne formy sobášov s rôznym stupňom legalizácie a na rôzny čas trvania. (Khidayer 2009) V prípade rozporov ohľadom zmeny statusu vydatá/ženatý je preto potrebné overiť, o akú formu uzavretia vzťahu išlo.

Keď napríklad došlo k podozreniu, že žiadateľ si zamieňa pojmy *brat* a *bratranec*, skôr, ako v odôvodnení uviedol, že žiadateľ zavádza, mohol rozhodovať položiť kontrolnú otázku: *Mohli by ste mi opísať, aké označenia používate pre deti súrodencov svojich rodičov?* Zistil by, že v niektorých kultúrach sú označenia pre sestry a sesternice, bratov a bratrancov totožné. Používajú sa



ako synonymá, a v prípade, že ich niekto rozlišuje, môže tým dať najavo svoje pohľadanie príbuzenským vzťahom, ba až uraziť člena rodiny. Sú situácie, kedy si synonymické zámény všimne len tlmočník, a na túto skutočnosť môže rozhodovača upozorniť.

Použitie jedného pojmu pre viaceré objekty je rozšírené aj v prípade označení častí ľudského tela. (Good 2007) Tiež používanie označenia *farieb* je odlišné, najmä v prípade zmiešaných tónov a odtieňov. Podobne rôznorodé je označenie *zvukov, vôní, chutí a povrchov* – biologické predpoklady sú tvarované na základe dlhoročnej kultúrnej skúsenosti k rozdielnemu pocitu. Jestvujú aj jazyky, v ktorých nenájdeime privlastňovacie zámená *moje, tvoje, jej, jeho, naše, vaše, ich*.

Osobitá pozornosť je v lingvistickej antropológii venovaná prejavom rodu v jazyku. Sú jazyky, ktoré nepoznajú rozlíšenie zámen *on / ona, jeho / jej*. Tiež sú známe témy, o ktorých ženy a muži takmer nikdy nehovoria. Preto sa môže stať, že na pohovore budú napríklad o vzťahoch, emóciách či financiách hovoriť prvýkrát, čo môže byť sprevádzané zvýšeným ostychom. (Salzmann 1997)

V niektorých jazykoch sú synonymicky užívané pojmy aj inštitucionálneho zaradenia ako *predseda a hovorca*. Otázkami *Opíšte mi, prosím, funkcie, ktoré môžu zaujať ľudia vo vedení danej strany. (...) V predchádzajúcej zápisnici je uvedený hovorca, a nie predseda. Aký je rozdiel v činnosti hovorcu a predsedu?* je možné zistiť, že ide o totožnú osobu, pričom hovorca v slovenskom význame hovorcu v danej strane nejestvuje.

.....  
Otázka:

*Cez tlmočníka máme skreslené a niekedy je aj dvojité tlmočenie. Už len rozlíšiť, ako používajú pojmy vo význame militantného príslušníka nejakej organizácie alebo teroristu...*

Odpoveď:

Tlmočenie nevyhnutne ovplyvňuje formu, a dokonca aj obsah toho, o čom sa hovorí. Navyše, preklady slov sa môžu líšiť natoľko, že hoci preklad sa javí ako správny, dochádza k zmene významu v kontexte kultúry žiadateľa. Aj preto sa hovorí, že dobrý prekladateľ musí dôkladne poznať nielen jazyk, ale aj kultúry, v akých sa daný jazyk užíva. Tento typ znalosti jazyka je zriedkavejší, a preto je tlmočník paradoxne vo veľmi podobnej úlohe ako rozhodovač: obaja poznajú danú kultúru len zbežne. V antropológii je pre tento typ situácie zaužívané takzvané obrátenie rolí: v role experta je informátor. Všetci ostatní zúčastnení

sú na malú chvíľu v role laikov, vrátane tlmočníka. Presný význam sa objasní otvorenou otázkou: *Čo všetko označuje tento výraz? V akých situáciách ho používate?*

Emócie sú v niektorých jazykoch opísané takmer nepreložiteľne. Najťažšiu kapitolu však predstavuje opis traumy. Bez rozdielu pohlaví ľudia mávajú problém špecifikovať a opísať bolesť, ako aj pomenovať choroby, vrátane mentálnych. V prostrediach, kde k podstupovaniu bolesti dochádza pravidelne, sú pre jej opis známe eufemizmy. Napríklad v Kamerune je „*morning coffee*“ opisom pre brutálne bičovanie v žalári. (Berk-Seligson 2002) Vo viacerých krajinách nie je rozpracovaný slovník tortúr (ako v Európe snáď pre tradíciu ešte stredovekého mučenia), ktorý by opísal rôznorodé postupy. Preto sa stáva, že prenasledovaní uvedú, že *boli bití*, pričom pod tým pojmom myslia aj horšie formy ubližovania, ale nie sú zvyknutí to vyjadriť inak. (Berk-Seligson 2002) Viaceré výskumy uvádzajú, že o najhlbších formách ublíženia ľudia mlčia, zvlášť v prípade znásilnenia, osobitne, ak boli zneuctení mužmi mužmi. Mnohokrát je nemožné priestorovo a časovo takéto činy lokalizovať, lebo agresori náročky dezorientovali mučených dlhodobou tmou, bez prístupu svetla, jedla a spánku.

Zvláštnu kapitolu by mohli tvoriť oblasti, o ktorých je zakázané hovoriť úplne. V danej kultúre ľudia veria, že hovorenie o tabu spôsobí osobné ochorenie alebo iné nešťastie osobe, ktorá o tom hovorila. Napríklad v niektorých afrických štátoch sa o *tehotnej* žene nesmie hovoriť, pokiaľ neporodí, aby sa nezarietla. Viaceré národy majú úplný zákaz hovoriť o *mŕtvych*, nesmú vysloviť ich mená, ba ani ich použiť pre *novorodencov*. Podobne sa neočakáva hovoriť nielen o *prírastkoch* v osobnom živote, ale aj v pracovnom: nehovorí sa o nepodpísaných projektoch, ba niekde sa nesmie spomenúť ani očakávaný *výnos*. (Hall 1966) V rozhovore sa tabu môže prejavovať mlčaním, vyhýbavými odpoveďami, sklopeným zrakom.

Prekvapenie u informátora môže nastať, ak sa od neho požaduje priznanie k niečomu, čo nepozná. Napríklad niektoré etnické skupiny nemajú pojem pre *vinu* – ak nejaká vôbec je, tak len kolektívna, ale nie osobná. (Berk-Seligson 2002)

Fakt, že doslovný preklad v skutočnosti ani nejestvuje, nie je potrebné zdôrazňovať. „*Give me a hand*“ neznamená „*daj mi ruku*“, ale „*pomôž mi*“. Stačí, ak si budú účastníci interview vedomí, že vždy sa tlmočí aj kultúrny kontext – bez neho sa stáva preklad čiastkovým, ba niekedy až nezrozumiteľným. Na to, aby bol preklad úplný, zachovával osobitosť prejavu informátora ako aj obsahovú presnosť, je potrebná ostražitosť, odporúča sa tiež audiozáznam a detailné poznámkovanie. Napokon pre vyjasnenie inokultúrnych významov vždy poslúži otvorená otázka, ktorá podporuje opis a vysvetlenie od toho, kto vlastnú kultúru pozná najlepšie.

### Etika: tlmočnický sľub nie je náboženská prisaha

Žiadnej profesii nie je príjemné, ak sa spochybňuje jej profesionalita, či dokonca dodržiavanie etického kódexu. Z pohľadu imigrantov tlmočnický sľub<sup>1</sup> v zásade nie je zárukou kvality tlmočenia – mnohí totiž pochádzajú z kultúr, v ktorých „sa sľuby sľubujú“, zvlášť tie profesijné, bez vážnejších dôsledkov ich porušenia. Na tomto mieste by som rada uviedla najčastejšie situácie s neúmyselnými nedorozumeniami, ktoré vyplývajú zo zámen rolí, z nekvalifikovanosti a kultúrnej nekompetentnosti.

Tlmočníkovi je niekedy pripísaná rola inštruktora, kedy vyznieva, akoby zastupoval inštitúciu, pre ktorú tlmočí. Stáva sa tiež, že žiadatelia oslovujú tlmočníka ako svojho právnika. Niekedy sa tlmočník sám stotožní s rolou hovorca žiadateľa. Aj keď je všetkým zúčastneným známe, že tieto posuny sú nežiaduce, môže byť náročné udržať hranice vymedzených rolí. Akékoľvek vysvetľovania tlmočníka má totiž právo rozhodovateľ či sudca zastaviť.

Jeden z častých problémov tlmočníkov tiež je, ak musia „rozmieňať na drobné“ pridlhé a nezrozumiteľné otázky. Zo zložitých zatvorených otázok vyplýva množstvo chýb. Tlmočník musí vyjasňovať viacznačnosti, niekedy aj zisťovať, čo daný termín znamená. Môže sa tiež stať, že žiadateľ otázky nepochopí napriek (alebo práve vďaka) presnému prekladu. Tlmočník je tak v roli zdvojeného prekladu – nielen z jazyka do jazyka, ale aj medzi jazykovými registrami musí tlmočiť odborné výrazy do bežnej reči, a tak sa chtiac nechtiac do role inštruktora dostane. (Berk-Seligson 2002)

.....  
Otázka:

*Niekedy žiadateľ dlho rozmýšľa nad otázkou, ktorú má zodpovedať. Niekedy sa dokonca opýta tlmočníka, čo má odpovedať. To nám povie tlmočník až neskôr.*

Odpoveď:

Ticho v rozhovore nemusí naznačovať nedôveryhodnosť žiadateľa. Stáva sa, že žiadateľ má k tlmočníkovi dôveru, možno aj sympatie, a dobrý pocit, že sa stretol s osobou, ktorá mu rozumie. V takých prípadoch môže dôjsť k prenosu askresleným očakávaniam, ba až neoprávneným požiadavkám zo strany žiadateľa.

---

1 Tlmočník pri zápise skladá sľub, ktorý znie: „Sľubujem na svoju česť a svedomie, že pri svojej tlmočnickej činnosti budem dodržiavať právne predpisy, že tlmočnickú činnosť budem vykonávať osobne, nestranne a nezaujato podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia, že budem plne využívať všetky svoje odborné znalosti a že zachovám mlčanlivosť o skutočnostiach, o ktorých som sa pri výkone tlmočnickej činnosti dozvedel.“

Sú kultúry, v ktorých rozprávanie o faktoch prebieha celkom inak – ľudia sa zvyknú viac radiť aj o veciach, ktoré sa nám javia ako samozrejmé, alebo individuálne. Preto otázka, čo mám odpovedať, môže znamenať aj výzvu k jednoduchším otázkam.

Nezrovnalosti v preklade môžu mať pre priebeh azylovej procedúry neblahé dôsledky. Ak sa napríklad stane, že aj ten istý prekladateľ v rôzne dni pri tom istom človeku použije rôzne pojmy, záznam v zápisnici bude rozdielny. Pojmy môžu byť viacznačné, a môže ich aj preložiť „správne“, napriek tomu v druhom jazyku zápis vyznie inak. V prípade, že právny zástupca rozumie reči žiadateľa, môže prísť k ostrejšej výmene názorov aj na mieste priamo s prekladateľom o tom, čo presne bolo povedané. Vo väčšine prípadov je však tlmočník jediný, kto rozumie reči žiadateľa, a na mieste niet toho, kto by overoval nestrannosť prekladu. Žiadatelia, aj keď majú dojem, že preklad je nepresný, často pod vplyvom okolností nevznesú námietku. Ak uvedú až v nasledujúcom pohovore či pojednávaní, že tlmočník bol nedôsledný, zväčša to nemajú ako dokázať. (Good 2007)

V nasledujúcej ukážke bola žiadateľka jedna z mála, ktorá si bola vedomá vplyvu tlmočičky, a ktorá sa obhajovala na mieste. Ako uviedla, bolo to možné len preto, lebo čiastočne rozumela prekladu a bola si istá významovým posunom.

*A: Prešla som peklom. Nemám čo stratit'. Ešte že rozumiem trocha po slovensky. Prekladateľke som začala byť nesympatická a menila moje výpovede, alebo ich nedopovedala tak, ako som to povedala. Akoby ona mala rozhodovať – ved' to je na rozhodovačovi, nie na nej. Prekladateľka bola presvedčená, že som opustila krajinu pre peniaze, ale tak to nikdy nebolo. Videla som, že chce ovplyvniť rozhodkyňu. V istej chvíli ma to tak nahnevalo, že som jej povedala, že je tu na to, aby prekladala, a nie aby hodnotila.*

Odvolania voči rozhodnutiam o neudelení azylu na základe neúmyselných prekladateľských nepresností, nekvalifikovanosti prekladateľa či štýlu prekladu, ale aj zámerných posunov pre etnickú či ideologickú nevráživosť voči imigrantovi, nie sú v zahraničí zriedkavosťou. (Berk-Seligson 2002) Napriek tomu, že na území Slovenskej republiky sú na pohovoroch a pojednávaníach väčšinou prítomní súdom zaregistrovaní tlmočníci, aj v ich prípade môže dôjsť k pochybeniu. Veľká pravdepodobnosť omylov však vyplýva najmä z používania nekvalifikovaného tlmočenia, na základe ktorých sú v niektorých prípadoch spísané policajné zápisnice. Tie slúžia ako východiskový materiál

počas celej azylovej procedúry a dokázu imigrantom mimoriadne skomplikovať akúkoľvek následnú výpoveď. Náhodní tlmočníci môžu byť tak z radov polície, ako aj z radov imigrantov, avšak v oboch prípadoch nie je nijako zaručená ich nestrannosť. (Maryns 2006)

Ukážka dokladuje absolútnu závislosť imigrantov od tlmočníkov. Žiadatelia až postupom času zistia, aké závažné dôsledky malo nekvalifikované tlmočenie na priebeh ich procedúry.

*A: Keď ma prvýkrát deportovali na Ukrajinu, rozhovor viedli pomocou tlmočníka len s jedným z celej prevádzanej skupiny. Neskôr som sa dozvedel, že som mal zákaz vstupu, ale nevedel som o tom. Nevedel som ani, že na rozhodnutie o zaistení sa dá odvolať,... nebolo mi preložené nič. O tom, že mám nárok na právnu pomoc som netušil. Prekladatelia nám neprečítajú celý ten papier, nevysvetlia, a tu nie je nikto iný, kto by nám to preložil.*

Nekvalifikovaný tlmočník môže neznalosťou, nesústredenosťou alebo aj zámerným zavádzaním poškodiť imigrantovi. Akokoľvek sa na prvý pohľad javí, že pár zle preložených slov nemôže spôsobiť závažnú zmenu napríklad v rozhodnutí o udelení azylu, viaceré štúdie ukázali, že ak je takýchto „chybičiek“ viac, napokon slúžia ako dôkazy nedôveryhodnosti imigranta. (Good 2007) Z rozprávania iných imigrantov si žiadatelia uvedomujú vplyv tlmočenia.

*A: Bojím sa, že preklad nebude dobrý. Počula som, že niekedy sa tlmočníkom nechce byť dôsledný – je to pochopiteľne náročnejšie – a potom skracujú a zjednodušujú, čo je povedané. Tak môžu zmeniť celý význam.*

Samostatný problém je, ak imigranti, ktorí v interview nehovoria rodnou rečou, sú pre jazykové nedostatky považovaní za nevzdelaných. Ich prejav môže pôsobiť nesúrodo, pretože hovoria nesúvisle, a tým prispievajú k nesprávnemu záveru o ich nedôveryhodnosti. Osoba, ktorá v pohovore odpovedá v cudzej reči, má v prejave častejšie gramatické chyby. Niekedy stačí, ak tlmočník a imigrant hovoria veľmi odlišnými dialektmi jedného jazyka.

Napríklad keď imigrantka opisovala, ako ju počas prenasledovania niesol muž, povedala: „*The man carry me...*“, čo bolo preložené ako „*The man named Karimi...*“, „*Muž, ktorý sa volal Karimi...*“ (Maryns 2006) Počas súdneho pojednávania žiadateľ vysvetľoval, ako bol jeho otec princom podľa veštby: „*My father was a prince from oracle*“. Prekladateľka vetu preložila: „*Môj otec bol princom z Orakla.*“ V oboch prípadoch tých, čo viedli interview zaujímalo, kto je Karimi a kde je Orakle, na čo im samozrejme žiadateľ o azyl

nevedel odpovedať, pričom pôsobil veľmi zmätene, pohovor však pokračoval v podobnom duchu ďalej. Z nekvalifikovaného tlmočenia majú imigranti strach. Oveľa väčšie obavy však vyjadrujú zo zámerného poškodzovania ich prípadu pre nedodržanie mlčanlivosti.

.....  
Otázka:

*Kurdi nechceli vypovedať s tureckými tlmočníkmi. Snažíme sa im vysvetliť, že tlmočník je viazaný tlmočnickým sľubom.*

Odpoveď:

Iný prízvuk môže byť natoľko emočne nabitý, že v žiadateľovi spôsobuje odpor, ako aj strach vypovedať. Aj keď môže ísť o mýtus, medzi žiadateľmi bolo rozšírené presvedčenie, že tlmočníci ich môžu prezradiť ich prenasledovateľom, a že sa tak v niektorých prípadoch už stalo, aj bez vedomia štátnych orgánov. Profesionálny sľub v mnohých kultúrach nemá takú váhu, ako náboženská prísaha, a predpokladá sa, že sa za istých okolností môže bez následkov porušiť.

Niekedy môžu imigranti vyjadriť neochotu aj pred tlmočníkmi – krajanmi. Imigranti sa totiž často nerozprávajú o svojich prípadoch ani s inými krajanmi zo strachu, že by mohli dať o nich vedieť niekomu neželanému v domovskej krajine.

.....  
Otázka:

*Tlmočník verí, že žiadateľ pochádza z inej oblasti, než o ktorej prehlasuje, že má v nej pôvod. Povie mi, že má iný prízvuk.*

Odpoveď:

V etickom kódexe tlmočníkov v zahraničí, špeciálne v prípadoch tlmočenia migrantom, sa uvádza, že tlmočník nesmie ani náznakom dať najavo, ak má tušenie, alebo aj presvedčenie o tom, že žiadateľ hovorí iným prízvukom. Nemal by ani takú otázku dostať – je na rozhodovačovi získať dôkazy, ktoré svedčia o nepravdivosti žiadateľa. Opisné otázky obvykle sami usvedčia rozprávajúceho relatívne rýchlo. V špecifických prípadoch môže ísť o presídlenú osobu, ktorá hovorí pravdivo, ale prízvuk z rodnej obce nestratila. Niektorí ľudia nárečovú intonáciu nedokážu zatajiť celý život, iní dokážu napodobiť cudzí prízvuk aj bez toho, aby žili v inej krajine.

Otázka:

*Počas pojednávania sa opýtali žiadateľa, či požiadal o vnútorné presídlenie, a on odpovedal, že nie. Vedel som však, že to nemá význam, lebo v tej krajine je centralizovaná registrácia, a aj na vnútorné presídlenie je potrebné mať vízum od polície. To by však znamenalo, že sa človek prihlási tomu, pred kým uteká. Na rade bola už iná otázka a žiadateľ nedostal možnosť vysvetliť, prečo o to nepožiadaval. Mohol som to vysvetliť ja ako tlmočník?*

Odpoveď:

Tlmočník je často jediný, ktorý má prístup ku kontextuálnym informáciám z krajiny pôvodu imigranta. Nemusia to však za každých okolností byť informácie, ktoré sa vzťahujú na konkrétneho imigranta. Tlmočník sa môže opýtať toho, kto vedie interview, či smie podať dodatočné vysvetlenie. V ideálnom prípade sa overí, nakoľko táto informácia súvisí so situáciou imigranta.

Dôvera imigranta voči tlmočníkovi sa počas interview neprejavuje len cez tlmočnický sľub. Žiadateľ sa môže tlmočníka spytovať na podrobnosti, ktoré verí, že by mu pomohli, a zároveň prosí, aby ich neprekladal. Môže dokonca nástožiť na tlmočníkovi, aby nenápadne zistil skutočnosti ohľadom jeho žiadosti. Žiadateľ môže tlmočníkovi povedať mimo pohovoru aj údaje, ktoré naznačujú, že sa podieľal na trestnom čine. Všetky opisované situácie sa dajú považovať za hraničné a sú nepochybne citovo náročné. Odporúča sa však, aby tlmočník ostal ako svedník – aby mlčal. Aj v prípade, že by bol presvedčený, že žiadateľ klame, je výlučne v kompetencii toho, ktorý vedie interview, aby viedol aj dokazovanie. Tlmočník by nemal dať ani najmenším náznakom najavo, že má podozrenie zo zavádzania. Navyše, môže ísť o zvláštnu kombináciu skutočností, alebo kultúrne pravidlo, ktoré nepozná, a tak by mohol skrívodlivo uviesť imigranta do podozrenia.

Pri určovaní pôvodu imigranta podľa jeho reči sa vyžaduje mimoriadne veľká opatrnosť. Sociolingvisti (Kol. 2004), ktorí v posledných rokoch skúmali používanie rôznych jazykových registrov migrantov a ľudí, ktorí s nimi prichádzajú do styku, hlavne policajtov, migračných pracovníkov, právnikov a tlmočníkov, publikovali spoločne vypracované odporúčania ohľadom

jazykovej analýzy, ktorá by mala slúžiť v otázkach určenia národnosti žiadateľov o azyl.<sup>2</sup> Vychádzajú pritom zo základného faktu, že jazykový prejav je viac výsledkom socializácie, než pôvodu žiadateľa. Podstatnejšie pre rečový štýl sú prostredia, v ktorých sa žiadateľ nachádzal ako člen lokálneho spoločenstva, než fakt, kde sa narodil, alebo kde sa zdržuje. Podobne prostredia, ktoré ho ovplyvňovali mohli byť bilingválne, minoritné či diasporické. *Nemožno preto s úplnou istotou nikdy určiť etnický pôvod, národnosť či občianstvo výlučne na základe jazykového prejavu.* Taktiež varujú, aby sa nebralo ako svedectvo tvrdenie krajanov alebo tlmočníkov, ktorí nie sú kvalifikovaní vykonať lingvistickú analýzu. Je to podobné, akoby sme chceli od svetového tenistu, aby ovládal anatómiu – fakt, že perfektne ovláda svoje telo počas hry nijako nesúvisí s jeho znalosťami o inom ľudskom tele. Dotyčný môže výborne ovládať jazyk, ale nie je školený vykonať analýzu jazyka a jeho porovnanie so susednými dialektmi. (Maryns 2006)

Tlmočník má v rukách nemerateľný vplyv na výsledok interview. Kultúrne citlivý preklad nemá všeobecný recept. Etnografické interview však ponúka kontextuálne kľúče, ktoré môžu preklad výrazne uľahčiť.



# VIII. STEREOTYPY A MEDZIKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA

## Schémy sú ako naplňujúce sa proroctvá našej mysle

Ľudia majú sklon vnímať, vykladať a pamätať si informácie podľa stereotypných schém, ktoré predstavujú špecifické nástroje našej mysle. Zvlášť to platí pre schémy skupín, ktorých nie sme členmi. Informácie, ktoré stereotypné schémy narúšajú, si vyžadujú viac úsilia na spracovanie, a preto máme tendenciu ich „nevnímať“ alebo upravovať. (Fiske, Taylor 1984) Stereotypy nie sú len triedením, ale spojením triedenia s ďalšími reprezentáciami.

Schémy slúžia ako pomôcka pre porozumenie nejednoznačných informácií a odvodenie si záverov o tom, čo v informáciách chýba. Ak sa informácia klasifikuje podľa určitej schémy, nemusí jej dokonale zodpovedať, no aj napriek tomu naša myseľ má sklon ju upravovať podľa schémy skôr, ako by mala zmeniť schému. (Fiske, Taylor 1984) Sme náchylnejší zapamätať si svoj úsudok a vlastný postoj (napríklad o žiadateľovi), než spomenúť si na konkrétny dôkaz, napríklad na správanie, ktoré ho podnietilo. Ľudia radi vyhľadávajú informácie, ktoré potvrdzujú ich minulé úsudky. Podobne žiadajú od okolia dôkazy, ktoré potvrdzujú ich vlastné postoje. Aj preto si o druhých pamätáme hlavne tie údaje, ktoré sme o nich vopred predpokladali.

.....  
Otázka:

*Špekulanti sú to. Dôvody na azyl by som im nehovorila... hoci stáva sa, že nevedia, čo je to azyl... ale mal by povedať jasne, prečo odišiel z krajiny.*

Odpoveď:

Viacerí žiadatelia uviedli, že už samotné slovo azyl naháňa veľký strach. Aj pre neznalosť, dezinformovanosť a mýty, rozšírené manipulujúcimi osobami, mnohí povedia najprv nepravdy, a až neskôr pravdy. Dôvody, pre ktoré žiadatelia o azyl žiadajú, sú vo veľkej väčšine tvorené viacerými komplexnými príčinami, ktoré nedovoľujú „povedať to jasne“. Mnohé záležitosti sa stávajú jasnejšími až počas hĺbkového rozhovoru.

Otázka:

*Na interview chodia vždy neskoro. Ako je to možné vysvetliť?*

Odpoveď:

Okrem žiadateľov, ktorí sa plánujú interview vyhnúť, sú aj takí, ktorí neprídu neskoro náročky. Voľnejší postoj k chápaniu času sa môže prejavíť aj v stretávaní sa. Príchod na schôdzku o dve hodiny neskôr sa tak nemusí považovať za urážku, nakoľko to v krajine pôvodu môže byť zvykom, alebo priam očakávaným správaním. Dokonca, aj keď niekto na dohodnuté stretnutie vôbec nepríde, keď sa dotýční stretnú opäť, niekedy ani nespomenú, prečo jeden z nich neprišiel. Jednoducho sa predpokladá, že sa zmenili okolnosti. Neznamená to však, že títo ľudia čas nevnímajú, alebo že by sa chceli niekoho tým dotknúť.

Používanie schém nám šetrí veľa úsilia: schémy sú ako autopilot v každodennom živote. Automatické prepájanie informácií môže dokonca spôsobiť, že si jednotlivec môže „pamätať“ niečo, čo sa nestalo, pretože to, čo sa naozaj stalo, nesedí do jeho schémy. Ako príklad poslúži istý výskumný experiment: ľudia sledovali scénu, keď dobre oblečený beloch vytiahne nôž na černocho. Veľké percento divájujúcich „si spomenulo“ presný opak: že nôž vytiahol černocho. (Fiske, Taylor 1984)

Ľudia kategorizujú druhých prevažne podľa svojich vlastných životných skúseností. Filtrovanie prichádzajúcich informácií je síce nevyhnutné, ale je potrebné si uvedomovať, že existuje, a že naše vnímanie je subjektívne. Ak máme nohu v sadre, odrazu vidíme väčšie množstvo krivajúcich, ak sme smutní, všimame si viac aj smútky iných ľudí. Ak máme opakovanú skúsenosť s podvodmi, ľahšie upodozrievame aj tých, ktorí nemajú tento úmysel.

Pri rozhovore je potrebné si uvedomovať, že naše vlastné presvedčenia ovplyvňujú vnímanie a spracovávanie faktov, ktoré počúvame. Vieme teda, že to, čo si myslíme, je vždy iba jedným z možných kultúrne podmienených výkladov. Preto konštatovaním, že sa žiadateľ správa stereotypne, nijako nevysvetlíme príčiny jeho správania sa.

Na druhej strane, sklon mysle typologizovať a klasifikovať sa dá využiť v interview v prospech získavania dát: pýtame sa na triedenia, ktoré sú vlastné nie nám, ale informátorovi a jeho/jej kultúrnemu zázemiu.

### Medzikultúrne rozdiely sa dajú zistiť: kontrastnými otázkami

Univerzálnou vlastnosťou ľudskej mysle je klasifikovať, a tým usporadúvať skúsenosti, pocity aj informácie. Ľudia priradujú osobám, ale aj bežným veciam rôzne významy, vždy aj podľa kontextu, v ktorom sa nachádzajú. Významy zoskupujú do tried, v rámci nich do podtried. Niektoré triedenia (napríklad etnické klasifikácie) sú rozšírené naprieč spoločnosťou, iné sú známe menším skupinám ľudí. Na to, aby sme pochopili presný význam pojmov, ktoré používa informátor, je vhodné opýtať sa na tie klasifikácie, ktoré pozná a používa. Najprv sa pýtame základné opisné otázky typu: *Mohli by ste mi, prosím, podrobne opísať X?* pričom tiež zistíme, ako sa X nazýva v „hantírke“ informátora: (...*Y*). Pre pochopenie obsahu *Y* sa opýtame: *Aké rôzne typy Y poznáte? (. . . A, B, C)*. Následne sa zaujíname, aký je medzi jednotlivými typmi rozdiel: *Aký je rozdiel medzi A a B? (...)* (Spradley 1979) Nasledujúca ukážka na známej problematike ukazuje ako kultúrne zázemie informátora (v tomto prípade zvlášť profesijné) ovplyvňuje jeho odpovede. Tento typ skúmania je vhodný pri zisťovaní akýchkoľvek kategorizácií, obzvlášť tých, ktoré sú nám úplne neznáme.

Mohli by ste mi, prosím, povedať, čo si predstavujete pod pojmom imigrant? Ako by ste ho nazvali? ... *Prist'ahovalec.*

Kto všetko môže byť prist'ahovalec? ... *Každý, kto k nám príde na dobu neurčitú.*

Aké rôzne typy prist'ahovalcov poznáte?... *Dobrovoľní a nedobrovoľní.*

Akí sú dobrovoľní?... *Manželia a manželky, a zamestnanci.*

Kam by ste zaradili turistov a študentov? ... *Tí mi neprídu ako prist'ahovalci, lebo študent doštuduje a odíde. Ale môžu si to rozmyslieť a nájsť si tu manželku aj prácu.*

A nedobrovoľní? ... *To sú tí, čo si zachraňujú životy a nejakým spôsobom sa k nám dopracujú.*

A napríklad bulharskí zeleninári na trhu? ... *To ich praprarodičia, nie? Tí, čo sa tu narodili, už nie sú prist'ahovalci.*

Ešte aké typy vám napadajú? ... *Možno nelegálni, ale ja som sa nezaoberal právnou stránkou veci, to je iná vec.*

Objasniť medzikultúrne rozdiely týmto spôsobom sa dá v akejkoľvek záležitosti, ktorá zohráva významnú rolu v žiadosti o azyl. Môže ísť o meno, etnický pôvod, rod, náboženskú príslušnosť, vzdelanie, zamestnanie, majetkové pomery či politickú situáciu. Hĺbkové sondy tohto typu sa odporúča robiť na záver, zvlášť, ak ide o osobné údaje informátora. Ak sa na začiatku ponechá

dostatočný priestor na opis dôvodov žiadosti o azyl, bude možné presnejšie určiť, ktoré položky je možné vyplniť stručne, a ktoré vyžadujú dopĺňujúce opisné otázky.

*Ako príklad uvediem zisťovanie mien imigranta. Podobná štruktúra otázok sa dá uplatniť aj na iné položky.*

*Mohli by ste mi, prosím, povedať všetky vaše mená? (...)*

*Ako sa u vás dávajú mená? (...)*

*Aké typy mien sa u vás zvyknú dávať? (...)*

*Od čoho sú mená odvodené? (...)*

*Ký je medzi jednotlivými menami rozdiel? (...)*

*Ako to bolo s vašim pomenovaním? (...)*

*Čo vaše mená znamenajú v preklade? (...)*

Pomenovanie po rôznych členoch rodiny môže znamenať úkon pre spríbuznenie: je od neho odvodený príbuzenský názov, ktorý nemusí súvisieť s pokrvným vzťahom, a pre jeho nositeľa z neho môže vyplývať zaradenie do istej sociálnej triedy. Príslušnosť k niektorým triedam znamená výrazné obmedzenia vo vnútornej migrácii aj v rámci krajiny pôvodu, vo výbere manželského partnera či dokonca voľby vzdelania aj povolania. Latinské *Nomen omen – Meno je osudom* – je v mnohých kultúrach používané doslovne.

Overovanie príslušnosti k rôznym sociálnym skupinám môže prebiehať aj takto:

*Mohli by ste mi, prosím, povedať, aké rôzne typy ľudí boli vo vašom okolí? (...)*

*Aké rôzne pomenovania tých skupín poznáte? (...)*

*Opíšte tie skupiny, prosím, podrobnejšie. (...)*

*Ako sa v reálnom živote prejavujú rozdiely medzi nimi? (...)*

*Čo ste ako člen tej skupiny zažili vy osobne? (...)*

*Mohli by ste mi opísať, aké označenia používali členovia tých skupín navzájom? (...)*

Rozdelenie spoločnosti sa môže diať najčastejšie podľa rasovej, etnickej, rodovej, náboženskej či politickej príslušnosti. Opisom všeobecnej situácie zistíme kontext, a opisom konkrétnej situácie, do akej miery sa dané delenie dotýkalo žiadateľa. Podľa všetkého by o vlastnej skupine mal vedieť povedať podrobnejšie. Ak bola situácia pre neho ohrozujúca, mal by vedieť uviesť detailné prípady, ktoré na základe príslušnosti k danej sociálnej skupine zažil. Členstvo v istej sociálnej skupine môže byť podmienené aj kombináciou viacerých princípov – rasy, etnika, rodu, náboženstva či inej činnosti, alebo vlastnosti, ktoré sa mohli stať podnetom pre prenasledovanie. Medzikultúrne rozdiely jestvujú vždy aj v rámci jedného štátu. Každé politické zoskupenie

totiž predstavuje zmes rôznych mikrokultúr, ktoré majú vlastný život ako „štát v štáte“, a voči nim sa môžeme stretnúť s rôznymi typmi správania – od tolerancie až po vyhladzovanie.

.....  
Otázka:

*Utečenci z afrických štátov majú vo všeobecnosti veľmi zlú ľudsko-právnu situáciu. Boli tam však aj prípady, s ktorými sa v našom kultúrnom kontexte nestretneme, napríklad čarodejníctvo. Ako postupovať v takýchto exotických prípadoch?*

Odpoveď:

Hranice kultúrneho kontextu stanovujú členovia danej kultúry. To, čo považujeme za blízke či vzdialené nášmu kultúrnemu kontextu, závisí od uhla pohľadu, terminológie a presvedčení ľudí. Treba však podotknúť, že aj na Slovensku má čarodejníctvo nielen svoju históriu, ale dokonca aj súčasné formy, ktoré sú predmetom odborných štúdií.

Kultúrne presvedčenia sú pretrvávajúcím predmetom výskumov aj preto, že výrazne ovplyvňujú správanie ich nositeľov. Napríklad v mnohých kultúrach sa nesmie hovoriť o mŕtvych ľuďoch, o tehotných ženách a o novorodeniakoch, niekedy aj o bábätkách, ktoré nedosiahli vek jedného roku. V pohovoroch tieto presvedčenia môžu mať za následok, že žiadatelia radšej uvedú „nepravdivý“ údaj, než aby sa spreneverili svojej viere. V interview, ktoré má brať ohľad na kultúrne špecifiká, sa berie do úvahy, že pre nás neočakávaný či dokonca podozrivý údaj môže byť dôsledkom kultúrnych presvedčení žiadateľa. Opisné otázky tieto fakty dôsledne overujú.

.....  
Otázka:

*Nezvdelené ženy majú v arabských krajinách menej samostatnosti a strach hovoriť bez muža. Len opakujú, že všetko už povedal ich manžel. Nevie, ako by sa to dalo zlepšiť.*

Odpoveď:

V prípade, že sa ženy niečo pýta cudzí muž, niektoré zo žien, zvlášť v arabských krajinách, to berú ako znak rešpektu, ak za ne odpovie ich manžel. (Khidayer 2009) V takomto prípade je nevyhnutné, aby sa pohovor vykonal bez prítomnosti iného muža. Vo všeobecnosti sa odporúča, aby bol rozhodovač toho istého pohlavia ako žiadateľ. Aj v prípade, že so žiadateľom vedie interview rozhodovačka, tá môže prísť o mnohé informácie len preto, že sa muž ostýcha, alebo mu jeho kultúra zakazuje zdieľať svoje myšlienky a pocity so ženou.

Ak to stav rozhodovačov neumožňuje, je postačujúce, ak sú si vedomí tohto faktu a aj pri malom náznaku rodových zábran zabezpečia odovzdanie prípadu kolegovi/kolegyni. Ak problém pretrváva aj v prípade rovnakého pohľavia všetkých zúčastnených na pohovore, vrátane tlmočníka, je potrebné kontaktovať psychológa. V každom prípade je etnografické interview aj v takomto prípade vhodné zvolenou metódou, pretože opisné otvorené otázky sú kultúrne citlivé, ohľaduplné a podporujúce dôveryhodnosť.

.....  
Otázka:

*Vo vyšetrovaní si každý zachováva svoj postup... Pracujeme s rôznorodými ľuďmi, a to je veľký problém nájsť si k nim cestu a správny prístup. Niekedy neviem, akú taktiku vedenia rozhovoru zvoliť.*

Odpoveď:

Hoci všeobecne správny prístup nejstvie, niet ani taktiky, ktorá by bola za každých okolností účinná, pretože rôznorodí ľudia poskytujú rôznorodé kľúče. V etnografickom interview ten, ktorý interview vedie, zasahuje podľa kľúčových slov informátora. Cestu nachádza nepriamo, kráča spolu s informátorom, a do istej miery sa necháva viesť. Napokon vo svete informátora je on sám najlepším sprievodcom, ktorý poskytuje výklad či komentár k tomu, na čo sa pýtame. Z týchto dôvodov je prínosné otázku ohľadom príčin žiadosti o azyl položiť na začiatku, rozprávanie neprerušovať, potom sa vrátiť ku kľúčovým miestam, a na osobné údaje sa pýtať až neskôr.

### **Rozdiely v rámci jednej kultúry sú aspoň tak veľké ako rozdiely medzi dvoma kultúrami**

Všeobecne panuje názor, že rozdiely medzi kultúrami sú väčšie, než rozdiely v jednej kultúre. Predstavme si však situáciu, kedy sa aj členovia jednej rodiny napriek podobnej výchove správajú celkom inak, než si ich okolie predstavovalo. Rozdiely medzi členmi jednej rodiny sú niekedy také veľké, akoby každý hovoril iným jazykom. Ak prenesieme metaforu jednej rodiny na jednu kultúru, aj tu nájdeme širokú paletu prejavov v správaní jednotlivcov, až to niekedy vyzerá, akoby k sebe nikdy nepatrili. Ak porovnáme dve kultúry, zistíme, že v oboch týchto celkoch sa vyskytujú aj štandardy aj anomálie. V oboch celkoch si ľudia osvojujú rôzne spôsoby, ako prežiť, v oboch kultúrach ľudia veria v nadprirodzené záležitosti, v oboch pociťujú strach o svojich

blízkych, v oboch im nie je jedno, čo si vložia do úst, v oboch si dávajú záležať na tom, aby boli spolu. (Brown 1991)

Stereotypné predstavy o etnikách a rasách však jestvujú na celom svete a sú zamerané viac na druhých než na seba. (Brubaker 2002) Hoci sa stereotypy používajú najmä počas klebetenia, vo veľkej väčšine prípadov danej skupine osôb priamo alebo nepriamo ubližujú. Ak opakovane zaostrujeme na chyby nejakej osoby či skupiny, máme sklon pre svoj predpoklad hľadať dôkazy. (Fiske, Taylor 1984) Odporúča sa preto opakovane zisťovať, aký názor má skupina osôb, o ktorej sa šíria stereotypy.

Existuje veľa dôvodov, aby sme sa snažili porozumieť kultúrnym špecifikám. Je užitočné rozumieť ľudským zmyslom a emóciám. V kontakte ľudí z rôznych kultúr pri vysvetľovaní udalostí takmer vo všetkom, čo človek robí, naše biologické danosti a výchova spolupôsobia. Hľadať jednoznačné tvrdenia, že niečo je buď vrodené, alebo naučené, znamená trvať na tom, že voda je buď vodík, alebo kyslík. Každý z našich zmyslov pozostáva z detektorov, ktoré odhadujú vonkajší svet, a z obvodov, ktoré odvedú signál do centra. Naša myseľ však nespracuje tieto signály nestranne, ale v súčinnosti všetkých predchádzajúcich vnemov. (Brown 1991) Osobný vkus našu skúsenosť urobí ešte špecifickejšou. Všeobecne objektívna skutočnosť nejestvuje, pretože ju ovplyvňujeme vlastným vnímaním, ktoré má každý o niečo iné. Hoci všetci máme tie isté biologické východiská, no tvarujeme ich rozličným kultúrnym zázemím.

## Záver

*Mysel' je ako padák. Pracuje lepšie, ak je otvorená.*

*Anonym*

Cieľom tohto textu bolo sprístupniť užitočné informácie z antropológie a etnografie pre tých, ktorí vedú a tlmočia pohovory s imigrantmi. Na ukázkach prevažne z prostredia žiadateľov o azyl som ilustrovala niektoré výskumné techniky a poznatky, v praxi sociálnych vied známe a overené. Predpokladala som, že mnohé z nich sa dajú uplatniť v prospech všetkých zúčastnených strán.

V práci s imigrantmi má antropológia v zásade dvojaký úžitok: *metodologický* aj *poznávací*. Z bohatej metodológie antropológie sa v tomto texte venujem základnej metóde výskumu a opisujem zásady etnografického *interview*, so zreteľom na osov z otvorených otázok. Z množstva informácií o rôznych kultúrach som v príručke krátko opísala viaceré témy: princípy fungovania ľudskej *pamäte* v súvislosti s rozprávaním a emóciami, princípy medziľudskej *kommunikácie* a najčastejšie sa vyskytujúce kultúrne *odlišnosti*. Zvláštnu pozornosť som venovala sociolingvistickým aspektom tlmočenia a kultúrne špecifickým pojmom.

Cieľom antropológie je porozumieť ľuďom z rôznych kultúr, vrátane našej vlastnej. Isteže, mnohé profesie, ktoré prichádzajú do styku s imigrantmi, nemajú v náplni práce *rozumieť* druhým ľuďom. Nie je ani cieľom tejto príručky navodiť dojem, že ľudia sú povinní vynakladať úsilie (zväčša osobné a často i mimo pracovného času) na to, aby sa venovali štúdiu druhých kultúr. Aj pre akútne zaneprázdnenie ľudí v týchto profesiách vznikla myšlienka takýto text napísať – aby to, čo sa dá odborne zdieľať, a druhí sa k tomu nemajú ako dostať, bolo k dispozícii.

Ak by som mala vybrať len jednu základnú charakteristiku kvalitného opisu v antropológii, (ktorý je predpokladom aj pre dobré interview), bolo by to zaujatie *pozície pozorovateľa*. Pri premostovaní rôznych kultúr je jednou z hlavných zásad *nehodnotiť*. Pozícia pozorovateľa znamená, že ten, kto opisuje, sa snaží byť nestranný. Paradoxne môže tak urobiť len vtedy, ak si uvedomuje, aké hodnotenia mu chtiac-nechtiac bežia v mysli. Dáva ich priebežne bokom, lebo vie, že nie sú objektívne skutočné, ale sú len výsledkom optiky jeho výhľadne – sú *kultúrnymi* hranicami jeho stanoviska.



Jeden z často spomínaných a závažných postrehov autorov sociálnych vied ohľadom kontaktu so žiadateľmi o azyl je ten, že sa všeobecne pracuje s tichým predpokladom, že zavádzajú. Na druhej strane sa píše aj o podmienkach, aké tvoria inštitúcie: prejav žiadateľa sa vo všetkých aspektoch podriaďuje *organizácii a štruktúre* interview. Aj z týchto dôvodov je často jediné, čo imigrant má – vlastný príbeh – nevypočutý. Navyše, pre *formát procedúr a prerušovanie* nie je vypovedateľný. Zápisnice sú tak sumou odosobnených zhrnutí mimo žiadateľovej kontroly. V takejto konfrontácii žiadateľov základný nástroj stráca na význame. (Maryns 2006)

Na druhej strane, jeden zo zásadných problémov, ktorý vyplýva z použitia antropologického pohľadu ako takého je tento: antropológovia tvrdia, že *kultúra nie je pevne daný objekt* etablovaných inštitúcií, zvykov a foriem sociálnej organizácie, ale skôr reakciou na meniace sa vnútorné i vonkajšie podmienky. Tento fakt môže mať za následok, že inštitúciám založeným zo zákona ako súdu, ministerstvám a polícii sa antropologický výskum môže javiť ako spleť a menej spoľahlivý. (Thuen 2004, Good 2007) Nie je riešením meniť ani antropologickú skúsenosť a interpretáciu kultúry na „tvrdý fakt“, ani zotrvať na čisto právnickej pozícii, ale pripustiť, že *oba prístupy sú plodné* a potrebné. Jedno pre porozumenie a druhé pre riešenie zložitých situácií.

Antropológa primárne zaujíma, aké je to *byť členom* danej skupiny, v určitom čase a mieste. Ako hovorí indiánske príslovie, *nevrav o človeku nič, pokiaľ si tri dni nekráčal v jeho mokasínach*. Nakoľko sa nám zriedka podarí mať túto možnosť, môžeme poprosiť, aby nám tie „tri dni“ boli opísané. Keby sme aj na opis mali tri dni, alebo aj len tri hodiny, musíme sa zmieriť s tým, že všetky odpovede ostanú neúplné. V komunikácii sme odkázaní na to, čo počujeme. Je však potrebné pripomenúť si, že čo nie je v jazyku, ešte neznamená, že nie je.

Neistota ohľadom správnosti rozhodnutia je súčasťou každého povolania. Etnografické interview tiež neponúka úplnú istotu, ale sprostredkuje porozumenie a prienik do kultúr. O čo viac sa podarí hĺbkové interview na počiatku, o to menej môže byť „nedostatočne zistených skutkových stavov“ a následne opakovaných pohovorov. Aj keby išlo o tri prípady zo sto, ušetrí sa niekoľkoročné čakanie (hoci troch) ľudí, ktorí azyl, alebo aspoň doplnkovú ochranu napokon dostanú – aj preto, že sa opakovaným zisťovaním vysvetlia „rozporuplné“ údaje. Použitie etnografických techník pomáha predísť tomu, aby sa nezrovnalosti považovali za fakty. Otvorené otázky, ktoré dajú imigrantovi viac priestoru, a rozhodovačovi, tlmočníkovi a iným autoritám viac kvalitného materiálu, v konečnom dôsledku šetria každého čas.

Na záver uvediem jedno z hlavných odporúčaní etnografov a antropológov (dokonca aj bádateľov, ktorí roky študovali iné kultúry): *počas výskumu nevieme o inej kultúre celkom nič*. Aj keby sme mali množstvo informácií, ba dokonca aj vlastných skúseností, etnografický rozhovor je kvalitnejší vtedy, ak načas *prestaneme myslieť* na to, čo si o druhom človeku myslíme, že o ňom vieme. Je to typ profesijnej hry – pokusu, ktorý sa mnohým oplatil: bez ohľadu na to, na koho území sa nachádzame, si predstavíme, že sme na pôde cudzinca, len v roli pozorovateľa, v tichu. Načas k rozprávajúcemu zaujmeme postoj iného, akoby bol svojím vlastným kultúrnym veľvyslancom pre nás, cudzincov... *Mohli by ste mi, prosím, opísať vaše pravidlá hry?*

## **Príloha**

Príloha č. 2 k zákonu č. 480/2002 Z. z.

Odtlačok pečiatky záchytného tábora; Číslo: ; F O T O 3, 5 x 4, 5 cm ;

### **D O T A Z N Í K žiadateľa o udelenie azylu**

#### **OSOBNÉ ÚDAJE ŽIADATEĽA**

1. Priezvisko: ; Rodné priezvisko ženy: ; 2. Meno(-á): ; 3. Používate (používali ste) iné mená, priezviská, prípadne prezývky? Áno Nie; Aké sú/boli?; 4. Dátum narodenia: ; 5. Miesto narodenia: ; Okres/kraj: ; Štát: ; 6. Štátna príslušnosť: (uviesť všetky) (a) terajšia: ; (b) predchádzajúca: ; (c) žiadna/bez štátnej príslušnosti: ; 7. Národnosť a etnický pôvod: ; 8. Náboženské vyznanie: ; 9. Pohlavie: Muž Žena ; 10. Materinský(-é) jazyk(-y): ; Znalosť iných jazykov: ; 11. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie: ; 12. Zamestnanie: ; 13. Miesto posledného trvalého pobytu v krajine pôvodu: ; 14. Výkon vojenskej služby v krajine pôvodu alebo v inej krajine (kde, kedy a ako dlho): ;

#### **OSOBNÉ ÚDAJE O RODINNÝCH PRÍSLUŠNÍKOCH**

15. Otec: ; Dátum narodenia: ; Bydlisko: ; Zamestnanie: ; 16. Matka: ; Dátum narodenia: ; Bydlisko: ; Zamestnanie: ; 17. Súrodenci: (priezvisko, meno(-á), pohlavie, dátum narodenia, miesto narodenia, bydlisko, zamestnanie) ; 18. Rodinný stav: Slobodný(-á) Ženatý/vydatá Vdovec/vdova Rozvedený(-á) Druh/družka ; 19. Manžel(-ka)/ druh (družka): (priezvisko, rodné meno, meno(-á), pohlavie, dátum narodenia, miesto narodenia, bydlisko, zamestnanie) ; 20. Deti: (priezvisko, meno(-á), pohlavie, dátum narodenia, miesto narodenia, bydlisko);

#### **MAJETKOVÉ POMERY ŽIADATEĽA**

21. Akými finančnými prostriedkami v súčasnosti disponujete? ; 22. Aký huteľný a nehnuteľný majetok vlastníte? ; 23. Dostávate finančnú alebo materiálnu pomoc od fyzickej osoby alebo právnickej osoby? ;

#### **PREDCHÁDZAJÚCE AZYLOVÉ KONANIA**

24. Žiadali ste už o udelenie azylu alebo o inú formu ochrany na území Slovenskej republiky alebo v inej krajine? Áno Nie ; Kedy a kde?; Bolo rozhodnuté o tejto žiadosti? Nie Neviem Áno, žiadosť bola zamietnutá ; Kedy sa rozhodlo? ;

## DOKLADY TOTOŽNOSTI

25. Pas – Áno Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ; 26. Doklad nahrádzajúci pas Áno Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ; 27. Iný doklad Áno Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ; 28. Bez dokladov (uveďte, či mohli obsahovať platné vízum alebo povolenie na pobyt, ak áno, uveďte vydávajúci orgán a dátum vydania, ako aj dobu platnosti): ; Odišiel bez dokladov ; Doklady stratené (Kedy? Kde? Bola nahlásená ich strata? Komu?) ; Doklady ukradnuté (Kedy? Kde? Bola nahlásená ich krádež? Komu?) ; Iné dôvody (uveďte podrobne) ;

## DOKLADY O POBYTE/VÍZA

29. Máte doklady o mieste pobytu/vízum pre Slovenskú republiku? Áno Nie ; Typ dokladu ; Povolenie na pobyt Vstupné vízum Tranzitné vízum, Vydané dňa: , Kým: , Platné do: ; 30. Máte doklady o pobyte/vízum v inom členskom štáte Európskej únie? Áno Nie, Ktorý štát?, Typ dokladu, Povolenie na pobyt Vstupné vízum Tranzitné vízum, Vydané dňa: , Kým: , Platné do: ;

## TRASA

31. Uveďte krajinu, v ktorej sa začala vaša cesta (krajinu pôvodu alebo pobytu, kedy): ; Trasa z krajiny, kde sa začala cesta, po miesto vstupu na územie Slovenskej republiky: ; Dátumy a časy cesty: ; Prechod hranice dňa: ; Na hraničnom priechode: ; alebo Mimo hraničnej kontroly (nelegálny vstup): ; Použité dopravné prostriedky: Verejná doprava (akou formou?) Vlastné vozidlo, Iné prostriedky (aké?) ; 32. Aká je cieľová krajina vašej cesty? ; 33. Naviazali ste počas pobytu v zahraničí kontakt so zastupiteľským úradom vašej krajiny? ; 34. Kedy a ako ste vstúpili na územie členského štátu Európskej únie? ; Na územie ktorého členského štátu Európskej únie ste vstúpili ako na prvé? ; Prekročili ste hranicu na hraničnom priechode: alebo Mimo hraničnej kontroly (nelegálne): Kedy: ;

## POBYT V INOM ČLENSKOM ŠTÁTE EURÓPSKEJ ÚNIE

35. Zdržiavali ste sa v inom členskom štáte (štátoch) Európskej únie? Áno Nie ; V ktorom štáte alebo štátoch? Od do:, Miesto/presná adresa:, Charakter pobytu: Legálny Nelegálny, Doba platnosti povolenia na pobyt: , Účel pobytu: ;

## ÚDAJE O RODINNÝCH PRÍSLUŠNÍKOCH ŽIJÚCICH V ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH EURÓPSKEJ ÚNIE

36. Býva nejaký váš rodinný príslušník v niektorom z členských štátov Európskej únie? Áno Nie ; Meno rodinného príslušníka: , Dátum narodenia: , Rodinný stav: Slobodný(-á) Ženatý/vydatá, Vdovec/vdova Rozvedený(-á), Príbuzenský

vzťah: Manžel(-ka) Otec, Matka Dieťa, Brat Sestra, Zákonný zástupca ; Iné (uveďte), Členský štát: , Adresa v tomto štáte: ; Forma pobytu: Uznáný azylant s trvalým pobytom ; Žiadateľ o azyl ; Nelegálny ;

### INÉ INFORMÁCIE O ŽIADATEĽOVI

37. Bolo alebo je proti vám vedené trestné konanie? (kedy, kde, z akého dôvodu a s akým výsledkom) ; 38. Boli ste členom politickej strany, hnutia alebo inej organizácie? (uveďte akej) ;

### ŽIADOSŤ O UDELENIE AZYLU NA ÚZEMÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

39. Uveďte všetky dôvody, pre ktoré ste sa rozhodli požiadať o udelenie azylu na území Slovenskej republiky: ; 40. Uveďte mená, priezviská, dátumy narodenia a pohlavie vašich detí do 18 rokov, v mene ktorých žiadate o udelenie azylu: ; 41. Uveďte mená, priezviská, dátumy narodenia ďalších rodinných príslušníkov, ktorí vo svojom mene žiadajú o udelenie azylu zároveň s vami: ; 42. Existujú iné skutočnosti a dôkazy, o ktorých sa domnievate, že môžu podporiť dôvody vašej žiadosti o udelenie azylu: ;

### VYHLÁSENIE

Bol/a som poučený/á o svojich právach a povinnostiach počas pobytu na území Slovenskej republiky vrátane práva zvoliť si právneho zástupcu a obrátiť sa na Úrad Vysokého komisára Organizácie Spojených národov pre utečencov (UNHCR) a o práve kontaktovať sa s inými organizáciami zaoberajúcimi sa starostlivosťou o azylantov.

Vyhlasujem, že otázkam uvedeným v dotazníku som rozumel/a a všetky skutočnosti, ktoré som počas vstupného pohovoru uviedol/a, sú pravdivé. V ..... dňa ..... ; Podpis žiadateľa; Podpis tlmočníka; Podpis povereného zamestnanca ministerstva.

## Literatúra

- Bázlik, M., Hrehovčík, T.** 2009. *Súdny preklad a tlmočenie*. Bratislava : Iura Edition.
- Berk-Seligson, S.** 2002. *The Bilingual Courtroom. Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago : The University of Chicago Press.
- Bernard, H. Russel**, 1995. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. New York : Altamira Press.
- Bourdieu, P.** 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge : Harvard University Press, 220 – 228.
- Brubaker, R.** 2002. Ethnicity without groups. In *European Journal of Sociology*, 43, 163 – 189.
- Brown, D. E.** 1991. *Human Universals*. New York : McGraw-Hill.
- Buchtel, E. E., Norenzayan, A.** 2009. Thinking across cultures : Implications for dual processes. In Evans, J., Frankish, K.(Eds.), *In two minds: Dual processes and beyond*. Oxford : Oxford University Press.
- Bužeková, T.** 2009. *Nepriateľ zvnútra*. Bratislava : Veda.
- Chase, O.** 2007. *Law, Culture, and Ritual: Disputing Systems in Cross-Cultural Context*. New York : New York University Press.
- Disman, M.** 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum.
- Douglas, M.** 1966. *Purity and Danger*. London : Routledge and Kegan Paul.
- Dunbar, R., Knight, C., Power, C.** 1999. *The Evolution of Culture*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- Eriksen, T. H.** 2001. *Small Places, Large Issues*. London : Pluto Press.
- Fiske, S., Taylor, S.E.** 1984. *Social Cognition*. New York : Random House.
- Giglioli, P. P.** (ed.) 1975. *Language and Social Context*. London : Penguin.
- Good, A.** 2007. *Anthropology and Expertise in the Asylum Courts*. London : Routledge Cavendish.
- Hall, T. E.** 1966. *The Silent Language*. New York: A Fawcett Premier Book.
- Hirschfeld, L.** 1996. *Race in the Making: Cognition, Culture, and the Child's Construction of Human Kinds*. Massachusetts : MIT Press.
- Khidayer, E.** 2009. *Arabský svet*. Bratislava : Marenčin PT.
- Kol.(Language and National Origin Group)**. 2004. Guidelines for the use of language analysis in relation to questions of national origin in refugee cases. In *Speech, Language and the Law* 11,2, 261 – 266.
- Kottak, C. P.** 1991. *Cultural Anthropology*. New York : McGraw-Hill.
- Martinovski, B.** 2000. *The Role of Repetitions and Reformulations in Court Proceedings – a Comparison of Sweden and Bulgaria*. Gothenburg Monographs in Linguistics. Göteborg University : Department of Linguistics.
- Maryns, K.** 2006. *The Asylum Speaker: Language in the Belgian Asylum Procedure*. Manchester : St. Jerome Publishing.

- Murphy, R. F.** 1999. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon.
- Newbury, P., Johnson, A.** 2006. Suspects' resistance to constraining and coercive questioning strategies in the police interview. In *Speech Language and the Law*, 13, 2, 213 – 240.
- Norenzayan, A., Schwarz, N.** 1999. Telling what they want to know: Participants tailor causal attributions to researchers' interests. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1011 – 1020.
- Nisbett, R. E., Norenzayan, A.** 2002. Culture and cognition. In Pashler, H., Medin, D. L. (Eds.), *Stevens' Handbook of Experimental Psychology: Cognition*. New York : John Wiley and Sons. 561 – 597.
- Nisbett, R. E.** 2003. *The geography of thought: How Asians and Westerners think differently...and why*. New York : Free Press.
- Russell, S.** 2000. „Let me put it simply“: the case for a standard translation of the police caution and its explanation. *Forensic Linguistics*, 7, 1, 26 – 48.
- Salzmann, Z.** 1997. *Jazyk, kultura a společnost*. Praha : Academia.
- Sperber, D., Hirschfeld, L.** 2004. The cognitive foundations of cultural stability and diversity. *Trends in Cognitive Science* 8, 40 – 46.
- Sperber, D., Hirschfeld, L.** 1999. Culture, Cognition, and Evolution. In Wilson, R., Keil, F. (eds.) *MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, cxi – cxxxii.
- Sperber, D., Wilson, D.** 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge : Blackwell.
- Spradley, J. P.**, 1979. *The Ethnographic Interview*. Holt, Rinehart and Winston.
- Thuen, T.** 2004. Anthropological knowledge in the courtroom. Conflicting paradigms. In *Social Anthropology*, 12, 3, 265 – 287.
- Tulving, E.** 1972. Episodic and semantic memory. In Tulving, E., Donaldson, W. (Eds.), *Organization of Memory*. New York : Academic Press, Inc., 382 – 402.
- Tužinská, H.** 2006. Ľudia dúhy. In Šoltéssová Katarína (ed.) *Kultúra ako emócia: multikultúrna zbierka esejí nielen o „nás“*. Bratislava : Milan Šimečka Foundation, 45 – 58.
- Vaněk, M., Mücke, P., Pelikánová, H.** 2007. *Naslouchat hlasům paměti*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Wardhaugh, R.** 2000. *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.
- Wennerstrom, A.** 2008. Immigrant Voices in the Courts. In *International Journal of Speech Language and the Law*, 15, 1, 23 – 49.





*Táto príručka je písaná pre všetkých, ktorí prichádzajú do styku s imigrantmi a ich cieľom je porozumieť im. Predovšetkým sú tu informácie, z ktorých si pri vedení interview môžu vybrať pracovníci Mиграčného úradu, pracovníci policajného zboru, tlmočníci, právni zástupcovia, pracovníci iných ministerstiev a úradov; inšpirovať sa však môžu aj sudcovia, pracovníci štátnej správy či mimovládneho sektora, ale aj sociálni pracovníci, psychológovia, sociológovia a etnológovia ako aj študenti, ktorí sa na spomenuté profesie pripravujú.*

Mgr. Helena Tužinská, PhD. (\*1975) prednáša na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a v Lige za ľudské práva pôsobí ako výskumníčka. Zaoberá sa uplatňovaním antropologických poznatkov v praxi a sociálnou komunikáciou. Uskutočnila etnologický výskum vo viacerých prostrediach imigrantov na Slovensku ako aj s rôznymi profesijnými skupinami, ktoré prichádzajú do kontaktu s imigrantmi.

ISBN 978-80-89236-75-6  
EAN 9788089236756

